

Araştırma Makalesi / Research Paper

KAZAN TATAR EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN TÜRÜ ÜZERİNE

Ramilya YARULLİNA YILDIRIM*

Öz

Tatar tarihi üzerine ilk çalışmalar XX. yüzyılın başlarında tarih, edebiyat ve edebiyat bilimi dallarında ilk denemelerle başlar. Ancak Sovyet ideolojisi döneminde tarihsellik eğilimi, daha çok XX. yüzyılda gerçekleşen inkılapları ve savaşları konu eden eserlerle sınırlı kalmıştır. Altmışlı yıllar toplumunda Kruşçev yumuşaklığı ismi ile tarihe geçen açıklık ve demokratik değişimler, edebiyat ve sanat üzerindeki ideolojik baskıları biraz zayıflatır. Bulgar atalarımızın yaşadığı kadim topraklarda arkeoloji çalışmalarının başlatılması, edebiyatçıları yeni araştırmalara yönlendirir. Yeni sürecin kapıları ilk olarak Nurihan Fettah'ın *İtil Suyu Aka Torur* (İtil Suyu Akıyor, 1969) adındaki romanıyla açılır. Bundan sonra, özellikle 1980'li yıllardan Tatar halkının en eski dönemlerde yaşadığı önemli tarihî evrelerini gün ışığına çıkartmakla birlikte, XX. yüzyılda gerçekleşen siyasi inkılaplar ve savaşlar, tarihte iz bırakan şahısları, açlık ve kolhozlaşma süreci gibi tarihî olayları yeniden değerlendiren çok sayıda roman yazıldı.

Tatar tarihî romanının gelişiminin Türkiye'de günümüze kadar bir bütün olarak neredeyse hiç incelenmediğini göz önünde bulundurarak, çalışmamızda; Tatar tarihî romanının oluşumu, bu türün araştırılma durumu, tarihsellik konusunda çalışan yazarlar ve romanları üzerine bilgilendirme yapılmıştır. XX. ve XXI. yüzyılın başlarında yayımlanan Tatar tarihî romanları, yansıtıkları dönem ve kaleme alındıkları tarihî olaylara

Geliş Tarihi/ Date Applied: 04.07.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 14.09.2021

Makalenin Künyesi: Yarullina Yıldırım, R. (2021). "Kazan Tatar Edebiyatında Tarihî Roman Türü Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 233-266.

DOI: 10.24155/tdk.2021.183

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ramilya.yildirim@inonu.edu.tr. Malatya / Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-8796-3947

göre sunulmaktadır. Sonuç kısmında; içerdiği konuları ve yazarın edebî tarzı bakımından tarihî romanların çeşitli türlere göre sınıflandırılması yapılmış ve eserler tanıtılmıştır.

Anahtar sözcükler: Tarih ve edebiyat, Kazan Tatar edebiyatı, tarihî roman, tarihî dönem, tarihî roman türleri.

On the Development of Historical Novel Genre in Kazan Tatar Literature

First studies on Tatar history, literature and literary science started at the early 20th century. The historicity trend in the Soviet ideology period is limited to works involving revolution and wars in the 20th century. The openness and democratic developments in history with the name 'Khrushchev leniency' in the 60's partly alleviated the ideological pressure on literature and arts. The start of excavation works on the ancient lands where Bulgars lived directed scientists of letters towards new searches. The new process firstly started with the novel of Nurihan Fettah named *İtél Suvi Aka Torur* (1969). Afterwards, especially in the 80's, many novels, which not only uncovered the significant historical periods of ancient Tatar peoples but also reevaluated political revolutions and wars in the 20th century, individuals who made a mark in history and historical events such as famine and kolkhozification, were written.

Considering that the development of the Tatar historical novels has almost never been studied as a whole in Turkey until now, in our study, we will provide information on the formation of the Tatar historical novel, the research status of this genre, authors working on historicity and their novels. Tatar historical novels published in the 20th century and at the beginning of the 21st century will be presented based on the periods they reflect and the historical events they focus on. Finally, the classification of historical novels into different subgenres based on their topics, literary style and their interpretations.

Keywords: History and literature, Kazan Tatar literature, historical novel, historical period, historical novel subgenres.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda toplumun tüm alanlarında ortaya çıkan büyük sosyal değişimler, Kazan Tatarlarında da millî bilincin gelişmesini hızlandırır. Tatar halkının millî bağımsızlık için başlattığı mücadele edebiyata yeni bir ruh üfler, bilişim çağı yazarlarının yaratıcılık gücünü ve cesaretini artırır. Yetmiş yıl boyunca baskı altında tutan toplumcu gerçekçilik metodundan kurtulan ve düşünce dünyasında özgürlüğe kavuşan Tatar edebiyatı, çok kısa süre içerisinde muazzam değişiklikler geçirdi: Çeşitli edebî akımlar ve yönelişler, yeni edebî türler ve tasvir yön-

temlerine güç kazandı. Eskiden yalnız ezop diliyle veya mecazi anlamda dile getirilen veya tamamıyla yasaklanan konular ve tarihî dönemler açıkça tasvir edilmeye başladı. Millî kimlik bilincinin oluşumuna en etkili olan tarihsellik eğiliminin güçlenmesi, son yıllarda Tatar edebiyatının en yüksek zirveye ulaşmasının bir göstergesidir.

Tatar tarihi üzerine çalışmaların temeli XX. yüzyılın başlarında tarih, edebiyat ve edebiyat bilimi dallarında atılarak ilk eserler kaleme alınmaya başlar. Ancak Sovyet ideolojisi döneminde tarihsellik eğilimi, daha çok XX. yüzyılda gerçekleşen inkılapları ve savaşları konu eden eserlerle sınırlı kalmış, özellikle ezilen sınıfın 1917 Ekim İhtilali'ne geliş yolunu kaleme alan pek çok eser yazılmıştır. Stalin'in ölümünden sonraki altmışlı yıllar toplumunda Kruşçev yumuşaklığı ismi ile tarihe geçen açıklık ve demokratik değişimler, edebiyat ve sanat üzerindeki ideolojik baskıları biraz zayıflatır. Tatarların Bulgar ataları yaşadığı kadim topraklarda kazı işleri başlatılır, tarihçi ve arkeologların bu alandaki keşifleri etnograf, dil ve edebiyat uzmanlarına da manevi kaynak olur, onları yeni araştırmalara yönlendirir. Edebiyat alanındaki bu yeni sürecin kapıları ilk olarak Nurihan Fettah tarafından açıldı: 1972 yılında günümüz Kazan Tatarlarının ataları sayılan İdil Boyu Bulgarlarının X. yüzyıl başındaki hayatını ilk kez konu eden *İtel Suyı Aka Torur* (İtil Suyu Akıyor, 1969) adındaki romanı yayımlandı. Bundan sonra, özellikle 1980'li yıllardan, Tatar halkının geçmişine, manevi hayatına müracaat etme ve harabeler altında kalan tarihini okurlarla buluşturma yolunda büyük bir hareket başlatılır. Nurihan Fettah'la başlatılan bu harekete daha sonra Mösegiyt Hebibullin, Batulla, Cemit Rehimov, Vahit İmamov, Fevziye Bayramova, Marat Emirhanov vs. yazarlar katılır ve çalışmalarını toplumdaki tarihî olayları geniş ve kapsamlı bir şekilde yansıtmaya imkânı sunan roman türünde devam ettirirler. Tarih konusu, yazarlardan azim, ciddi bir araştırma, tarihî belgelere sadık kalmayı ister. Ferit Hatipov'un dediği gibi, "Tarih konusu, cihandaki hareketlere, onun nefesine ve kalp atışına çok hassas bir konudur." (Hatipov, 1998: 38). En eski dönemlerde yaşanan önemli tarihî olayları gün ışığına çıkartmakla birlikte, XX. yüzyılda gerçekleşen siyasi inkılaplar ve savaşlar, tarihî şahıslarımızın kimliklerini, açıklık ve kolhozlaşma süreci gibi tarihî olayları yeniden değerlendiren romanlar kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada Tatar tarihî romanının oluşum süreci, tarihî dönemleri yansıtan yazarlar ve romanlar, eserlerin içeriğine ve ifade üslubuna göre gösterdikleri çeşitlikler ele alınmıştır. XX. ve XXI. yüzyılın başlarında yayımlanan Tatar tarihî romanları, yansıttıkları dönem (XX. yüzyıl başı, Sovyet Dönemi ve Günümüz Edebiyatı) ve kaleme alındıkları tarihî evrelere göre sunuldu. Tatar Türklerinin kâh kudretli ve şanlı, kâh trajik ve acılar

dolu tarihî geçmişini yansıtan eserleri, böyle bir kronolojiye göre hazırlanan makalenin, tarihe dayanan roman türüne ilgi duyanlar için yararlı bir kaynakça olacağını umut ediyoruz.

Kazan Tatar Edebiyatında Tarihi Roman Türünün Araştırılma Durumu Üzerine

Tarihî roman türüyle ilgili ilk açıklama tanınmış edebiyat âlimi Abdurrahman Segdi tarafından yapılmış ve ona göre tarihî romanlar “tarihî şahısları, tarihî olayları ve geçmiş zamanı yansıtan eser türüdür.” (Segdi, 1925: 165). A. Segdi’ye göre, bu tür eserlerde tarihî şahıslar sadece hâkim ve devlet yöneticisi sıfatında değil, aynı zamanda sıradan bir insan olarak, onların özel hayatları ve yaşam tarzları da tasvir edilir. Günümüz romanının tarihî romandan farkı şudur: İlk türün yazarı konuyu bizzat kendisi araştırır, kendi gözleriyle görür, kendi tecrübesinden yararlanarak kaleme alır. Tarihî roman yazarı ise, geçmiş dönemi ancak tarihî kaynaklardan yararlanarak göz önüne getirir (Segdi, 1925: 165). Tarihçilerin ortaya koyduğu malzemeyi roman yazarı kendi görüşüne göre yeniden yoğurur, bilinmeyenlerin üzerinde bir kurgu oluşturur.

Tatar edebiyatında tarihî roman türünün oluşumu ve gelişimi üzerine ilk incelemeler Hasan Heyri’yle başlamıştır. Edebiyatçı, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki son 30 yıl içerisinde yazılan tarihî eserleri göz önünde bulundurarak, çalışmasında betimleme üslubu bakımından bu türün kendi içinde üç çeşidini belirlemiştir. Bunlar; tarihî inkılabi roman, tarihî biyografik ve tarihî psikolojik romanlardır (Heyri, 1979: 43). Tarihi biyografik romanlara örnek olarak XX. yüzyılda yaşayan önemli şair, yazar ve inkılapçıların kimliklerini konu alan eserler alınır. Ahmet Fevzi’nin *Tukay*, Gülsüm Şeripova’nın *Gafur Ailesi*, Atilla Rasih’in *Yamaşev* adındaki romanları tarihsellik ve sanatkarlık açısından incelenir.

1980’li yıllardan sonra, Tatar tarihi üzerine araştırmaların yoğunlaşması ve kadim topraklarda kazı işlerinin artması sonucunda, edebiyat alanında tarihî roman türü etkin bir gelişme gösterdi. Tarihî roman üzerine doktora tezi hazırlayan Haris Eşrefcanov, kendi çalışmasında son yıllarda yazılan tarihî romanları konu, dönem ve tür bakımında inceler, tarihselliğin önemli prensiplerini belirledi (Eşrefcanov, 2000). Liliya Husnutdinova’nın doktora tezinde Çağdaş Tatar tarihî romanı sanatsallık ve sanat türleri bakımından incelenir (Husnutdinova, 2003). Flün Musin’in çalışmalarında tarihsellik kavramı, tarihî tür, belgesellik ve yazarın hayal gücünün etkileşimi kapsamında ele alınır. Ferit Hatipov, Foat Galimullin, Telgat Galiullin, Rifat Sverigin, Rafael Mostafin, Ebrar Kerimullin, Daniye Zahidullina vs. edebiyat uzmanlarının araştırmalarında, farklı bir yazarın yaratıcılığı veya ayrı bir tarihî evre üzerinde durulmuştur.

XX. Yüzyıl Başı (1901-1917) Tatar Toplumunda Tarihsellik Üzerine Atılan İlk Adımlar

1905 Rus Devrimi Tatar toplumunda büyük bir etki yaratmıştır. Tatar halkının siyasi ve ideolojik bakış açısı genişler, millî şuurun gelişmesi özgürlük hareketinin güçlenmesine yol açar. Devrim etkisinde Rusya'daki diğer azınlık halklarla birlikte, Tatar milleti de kısıtlı oranda olsa bile matbaa, yayınevi, tiyatro, gazetecilik gibi alanlarda özgürlükler elde eder. Kendi milletini gericiликтen ve baskıdan kurtarmanın yolunu ülke genelindeki inkılabi değişimlerde gören bir kısım Tatar aydını, ilk kez Ruslarla birlikte siyasi olayların içinde yer alır.

1905 Devrimi etkisinde canlanan özgürlük hareketi Tatar aydınlarında tarihî bilincin uyanmasına da neden olmuştur. "A. Tukay, A. İshaki, F. Emirhan, A. İbrahimov gibi şair ve yazarlar Tatar tarihî ile ilgili konuları ele almaya başlar. Aynı zamanda yazılarında Tatar edebiyatında tarih konulu eserlerin az olduğundan, bu bağlamda gerekirse dünya klasikleri ve Rus edebiyatı örnekleri ve deneyimlerinden aktif bir şekilde yararlanma gerekliliğinden bahsederler." (Rameeva, 2009: 116). Kendileri devrim hareketlerine bizzat katılan ve önemli görevler üstlenen A. İshaki (*Tartışu* ("Tartışma") adındaki dramı, *Zindan* otobiyografik hikâyesi) ve A. Kulahmetov ("*İkë Fikër*", *Yeş Gömër* ("Genç Ömür") adlı dram eserleri) gibi yazarlar, inkılabi olayların hemen arkasından yazdıkları eserleriyle o dönemdeki Tatar edebiyatında ilk kez tarih konusunu işlerler. Bu eserler sayesinde kendisini ezilen halkını kurtarma işine adanmış, dönemin çarlık rejimine karşı mücadele yolunu seçen yenilikçi, inkılapçı kahraman tipi öne çıkar. Ancak bazı aydınlar, halkın bilinçlenmesi ve harekete geçirilmesi için, yukarıda bahsettiğimiz gibi bu tür eserlerin yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Mesela, Tatar yazarlarının tarihî gelişmelerden uzak durması, geçmişteki tarihî katmanları gün ışığına çıkarmaması konusu, o dönemdeki matbuat faaliyetlerinin de gündeminde olur ve millî tarihî yansıtan eserlere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Örneğin; dönemin etkili simalarından sayılan Alimcan İbrahimov, Tatar edebiyatında millet tarihine olan ilgisizliğin altına çizerek, şöyle yazar: "Hayatımızın pek çok noktaları şairlerimizin gözüne görünmüyor, uzun geçmişe sahip ve çok canlı, çok zengin olan, tarihî mazimiz şairlerimiz tarafından tamamıyla unutulmuş vaziyettedir. Mamafih, bu sadece bir şiir türünde olmamalı, nesrimiz de bu konuya el uzatmalıdır. Maalesef, tarih ilmimiz bile bu alanda sığ kalmaktadır." (İbrahimov, 1960, 47).

XIX. yüzyılın ortalarına kadar sadece Rus kökenli tarihçilerin kalemiyle "yazılan" Tatar tarihî üzerine yapılan ilk çalışmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük bilim adamı Şehabeddin Mercani (1818-1889) ta-

rafından başlatıldı ve yeni dönem tarih alanının temeli atıldı. Mercani'nin yolunu diğer âlim Rizaetdin Fehretdin (1859-1936) devam ettirir. Onun *Asar* ("İzler", 1900-1908) adındaki birkaç ciltten oluşan meşhur biyobibliyografik tarihî kitapları, İdil boyu Bulgar Devleti, Altın Orda, Kazan, Kasım ve Sibiryâ hanlıkları üzerine yazılan tarihî çalışmaları, Tatar ve diğer Türk halkları tarihinin en önemli bilgilerini barındıran kıymetli hazinelerdir. Tatar tarihî üzerine etnografi ve arkeoloji çalışmaları yürüten Gaynetdin Ehmerov'un (1864-1911) *Bolgar Tarihi* (1909) ve *Kazan Tarihi* (1910), Hadi Atlasi'nin (1876-1938) *Sibiryâ Tarihi Kazan Hanlığı, Süiyümbike* (1911-1914) adındaki tarih konulu eserleri de, XX. yüzyıl başı millî tarih dalının gelişimini güçlendiren çok değerli bilimsel kaynaklar niteliğindedir. Tatarların şanlı tarihine ilgi duyduklarından ve kapalı tutulan gerçekleri gün ışığına çıkardıklarından dolayı, Hadi Atlasi gibi pek çok Tatar aydını maalesef Sovyet iktidarı tarafından "milliyetçilikle" suçlanır, Stalin hapishanesine atılır ve eserleri yasaklanır. Adı geçen bu değerli çalışmalar, ancak Sovyet ideolojisi yıkıldıktan sonra, hak ettikleri yerlere geldi ve günümüz araştırmacıları için çok zengin kaynak oluşturmaktadır.

Altın Çağ diye nitelenen XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatında ilk tarihî roman Alimcan İbrahimov tarafından kaleme alınmıştır. *Tormuş Dulkınnarı* ("Hayat Dalgaları") adında düşünülen üç ciltlik romanın ilk cildini oluşturan *Bezneñ Könnar* ("Bizim Günler") romanı 1914 yılında tamamlanır. Bu roman Tatar edebiyatı tarihinde 1905-1907 Rus Devrimi döneminde oluşan çeşitli siyasi partilerin görüş ve çalışmalarını çok geniş bir şekilde yansıtan, tarihî olayları usta bir şekilde değerlendiren bir eser olarak tarih sayfalarında yer alır. Ancak A. İbrahimov'un Kazak Türklerinin yaşam tarzını, geleneklerini ve bozkır kültürünü yansıtan diğer önemli eseri *Kazak Kızı* (1909-1911) romanı, edebiyat uzmanı Hasan Heyri tarafından Tatar Edebiyatı tarihinde ilk tarihî roman olarak gösterilmiştir (Heyri, 1979: 170).

Sovyet Döneminde (1918-1970) Yaşanan Tarihî Olaylar ve Edebiyat

Sovyet ideolojisinin hâkim olduğu dönemde, tüm Sovyet edebiyatında 1917 *Şubat ve Ekim İhtilalleri* gibi tarihî değişimlerin övgüyle kaleme alınması gerekiyordu. Toplumcu gerçekçilik yöntemi, sanatçıdan sosyalist dünya görüşünü yansıtmayı, işçi ve emekçi sınıfının hayatını ve yaşam mücadelesini merkeze almayı, ezen ve ezilenler sınıfının çatışmasında, zaferin her zaman ezilenler safında olduğunu göstermeyi hedefliyordu. Ülke genelindeki İç Savaş yıllarında (1918-1920) edebiyat alanına adım atan, eline silah alıp kendisi bizzat Sovyet düşmanlarına karşı savaşan Kavi Necmi gibi pek çok genç yazarın eserleri sosyalist ve devrimci fikirlerle yoğurulmuştur. Kavi Necmi'nin uzun süren araştırmalar sonucu ortaya koyduğu *Yazgı Ciller* ("Bahar Rüzgârları", 1948), Fatih Hüsni'nin

Ceyvlə Kəşə Sukmağı (“Yaya İnsan Patikası”, 1958) ve İbrahim Gazi’nin *Onutulmaz Yıllar* (“Unutulmaz Yıllar”, 1946-1966) adındaki büyük hacimli romanlarında, Tataristan topraklarında olup biten 1891 yılındaki açlık felaketi, 1905 Rus Devrimi, I. Dünya Savaşı (1914-1918), 1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri, İç Savaş (1918-1920) gibi tarihi olaylar ve Tatar halkının bu tarihî değişimlere katılımı kaleme alınır. XX. yüzyılın başı toplumundaki çeşitli siyasi görüşler, Tatar halkında ilk kez devrimci şuurun oluşmaya başlaması, millî düşünce ve yaşam tarzı, işçiler sınıfının Çarlık yönetimine karşı verdiği özgürlük mücadelesinde çeşitli millet mensuplarının birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri gibi çeşitli konular, bu tarihî romanlarda sürükleyici bir üslupla işlenmiştir. Toplumcu gerçekçilik yönteminin doğrultularına göre yazılan bu romanlarda daha çok yeni bir sosyalist toplum kurma ve geliştirme dönemine ait olaylar ele alınır ve hayatın sosyalizm ideallerinin ışığı altında olduğu gösterilir. *Yazgı Ciller* romanının başkahramanı Mustafa ve arkadaşları Nesime, Saime, Gerey gibi örneklerde yazar, işçi sınıfının inkılabı geliştiren yollarını, tarihî olayların etkisinde kalan kahramanların psikolojik gelişimini ve toplumsal değişimlerini kaleme alır. Zor ve acımasız hayat şartlarında yaşam mücadelesi veren işçi ve emekçi sınıfı için inkılabî değişimler tek kurtuluş yolu olarak sunulur ve geniş kitle okuruna gerçeklerle ilgili bilgiler aktarılır. Yazarlar, fırtınalı dönemin mahşer gibi kaynayan hayatın içinde gelişen kahramanların, dünyaya bakış açılarının gelişimini ve kendi kimliklerinin oluşumunu gerçekçi bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Tarihî değişimlere şahit olan insanların hayatını, yaşam tarzını çok kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde tasvir eden bu eserlerde, farklı toplumsal tabaka ve kuşaklara mensup insanların tutumu ve siyasi görüşüne de değinilir. Doğal olarak bu tür eserlerde Marksizm ideolojisini, ateizmi ve milletler dostluğunu yüceltme, idealleştirilen işçi ve köylü karakterlerine karşı soylu ve eğitilmiş tabakaya mensup insanların olumsuz bakışla değerlendirme, “inkılabın doğuşunu, gelişimini ve tüm Tatar dünyasını kendi etkisi altına almasını mitikleştirme” (Abdullina, 2017: 138) gibi unsurlar da çok etkin ve belirgin bir şekilde işlenmiştir.

Ekim İhtilali sonucunda ülke genelinde başlayan *İç Savaş (1918-1920)* konusu diğer bir yazar İdris Tuktar’ın *İke Yəğət* (“İkê Yəğət”, 1964) adındaki romanında yansımaya bulur. Ancak yazarın savaş olaylarından ziyade, çetrefilli dönemde belirsizlik içinde kalan insan psikolojisine yoğunlaştığı, sınıflar arası çatışmanın etkisinde kalarak kahramanların iç dünyasında yaşanan değişimlere yöneldiği görülür. Kısacası 1917 Ekim İhtilali’nden sonra Tatar edebiyatında tarih konusuna olan ilgi artsa da bu konu ancak ülke geneline hâkim olan ideoloji kıstaslarında işlenir, sanatçılara konu ve üslup bakımından belli bir sınırlama konulmuştur. Sanatçılar sadece yakın tarihte yaşanan tarihî evreleri yansıtmaya mecburiyetinde kalır. Dolayısıyla

tarihî eserlerin temelini sadece siyasi ve ideolojik faktörler oluşturur. Yazarlar, tarihî değişimler sürecinde millî şuurun da filizlendiğinin farkındadır, ancak millî bağımsızlık için yürütülen mücadeleler hakkında bilgi vermekten çekinmişlerdir. Tarihi roman üzerine araştırma yürüten Haris Eşrefcanov, bu olayla ilgili şöyle der: “Tatar halkı üç inkılabı müdahil olmuştur. Onların inkılabı katılması tarihî bir zaruret. İnkılap tarihini konu eden romanlardan bu fikir anlaşılmalıdır. Fakat o eserlerin temelinde sadece sınıfsal ve siyasi faktörler ele alındı. Ancak problemin millî tarihî yönü de vardı.” (Eşrefcanov, 1998:148).

Rusya sınırları içinde İç Savaş sona erdiğinde, Bolşevikler köylerden prodrazvyorstka adlı zorla tohum toplama politikasını başlatıldı. Köy köy dolaşan askerler, çiftçinin son tohumunu bile elinden alır. Üstelik 1921 yılının sıra dışı kurak geçmesi, İdil bölgesinde 6 milyona yakın insanın açlık felaketinden ölmesine neden olur. Açlıktan hayatta kalabilmek için, bir kısım insan ekmeğe için yabancı topraklara doğru yola düşer, pek çoğu bu yolda hayatını kaybetmiştir. En korkuncu, açlıktan psikolojisi bozulan, kişilik özelliklerini kaybeden toplumda, yamyamlık olayları yaşanmıştır. Bu dehşet verici olay Tatar nesrinde A. İbrahimov’un *Âdemler* (1921) adındaki öyküsünde tüm gerçekliğiyle yankısını bulur. 1921 yılı açlığına Fakil Safin’in 2002’de yayımladığı *Sataşıp Atkan Tañ* (“Sayıklayıp Ağaran Tan”) adındaki tarihî romanında da yer verilir ve açlığın siyasi nedenleri tarihî belgeler üzerinden açıklanır. İdil boyunda 1921-1922 yıllarında yaşanan açlık afetinin sonuçları ve A. İbrahimov’un adı geçen eseri üzerine Türkiye’de Nazan Yapıcı (2018) tarafından Yüksek Lisans tezi hazırlanmış ve Çulpan Zaripova Çetin’in *Âdemler. Araştırma-İnceleme-Metin. Alimcan İbrahimov* (2020) adındaki kitabı yayınlanmıştır.

Kolhozlaşma süreci; XX. yüzyılda tüm köylülerin hayatını etkileyen ve yeni dönemin en belirgin özelliklerinden biri sayılan süreçtir. Burjuva olarak belirtilen tabaka yok edildikten sonra 1930’lu yıllara doğru kırsal kesimde kolhozlaşma politikası başlatılır ve bu yeni yapılanma süreci edebî eserlere de konu olmuştur. Sıcak gelişmelerin ardından A. İbrahimov’un *Tiren Tamırlar* (“Derin Kökler”, 1928), sonra Mirsey Emir’in *Agydél* (“Ak İdil”, 1935), Şerif Kamal’ın *Matur Tuganda* (“Güzellik Doğarken”, 1930-1937) adındaki romanları yazılmıştır. Eser kahramanlarının kimlikleri, romanın özünü oluşturan toplumsal sınıflar arasındaki çatışma, problemin çözümü vs. daha açık bir ifadeyle her unsur kolhozlaşma sürecine bakış açısından değerlendirilir. Sınıf ayırımına ve sürecine ağırlık veren bu tür eserler, edebî açıdan zayıflık gösterir. Flün Musin’in de belirttiği gibi, “1930’lu yılların yazarları, hayatın detaylarını ve gerçekleri, bazen doğalcılık tarzında nasıl gördüyseler öyle betimler.” (Musin, 2001: 55). Fakat

daha sonraları yani yumuşama dönemine doğru hareket eden 1960'lı yılların sanatçıları her detayı, her unsuru araştırır, onların barındırdığı anlamı açıklamaya çalışır. Örneğin, *Utuzınçı Yıl* ("Otuzuncu Yıl", 1963) romanının yazarı Fatih Hüsni, kolhozların oluşumunun köy insanında nasıl bir etki yarattığını, bu süreç içerisinde onların düşüncelerinde ve davranışlarında nasıl bir değişimin ortaya çıktığını gösterme konusunda yoğunlaştı. Eser kahramanlarının ahlaki yönüne önem veren yazar, toplumsal olayların insanlar arasındaki ilişkilere etkisini çeşitli hayat öyküleri üzerinden ele alır. Hatırsız Helle, Bıtbıldık Ahmetcan, Gayniye gibi "Köy insanlarını tasvir ederken de yazar, kahramanlarını sınıflar çatışması içinde göstermekten ziyade bu çatışmanın, bu mücadelenin onların hayatına, duygu ve düşüncelerine, psikolojisinde nasıl bir etki yarattığını yansıtmaya önem verir (Musin, 2001: 56). Diğer bir yazar Söbbuh Rafikov'un kalemiyle yazılan *Bërëñçë Yaz* ("İlkbahar", 1960) adındaki romanında, 1930'lu yılların kış ve bahar mevsiminde *Çırşılı* köyü insanların hayatında meydana gelen tarihî olaylar temel olarak ele alınmıştır. Şeveli adındaki kahramanın iç dünyasında oluşan çatışmalar örneğinde, tüm hayatı boyunca dış dünyayla irtibatı olmayan, her değişikliğe şüphe ile bakan, yeniliklere yaklaşmayan tiplerin dönem ideolojisi etkisinde, zor da olsa gelişim gösterdiği, bireysellikten toplumsallığa doğru hareket etmeye başladığı gösterilmiştir.

Şunu da belirtelim ki, kolhozlaşma sürecini sadece olumlu taraftan işlemek zorunda olan yazarlardan tecrübe sahibi olanları, bu yapılaşma esnasında soylu, eğitilmiş, inançlı ve çalışan binlerce insanı kurşuna dizerek, hapishaneye atan ve sürgüne gönderen politikanın yanlışlarını metaforik olaylar ve simgeler aracılığıyla ifade etti. Üstü kapalı ifade edilen fikirleri A. İbrahimov'un *Tiren Tamırlar* ("Derin Kökler"), Şerif Kamal'ın *Maturlık Tuganda* ("Güzellik Doğarken") gibi kolektifleşmenin ilk yıllarında yazılan romanlarda bile okuyabiliriz.

XX. yüzyılın otuzlu yıllarına doğru, Tatar yazarlarının bazıları biraz daha erken döneme, XIX. yüzyılın sonunda yaşanan tarihî olaylara yöneldi. Onlardan en önemlisi, geniş epik planda dört ciltlik eser yazmayı düşünen Mahmut Galev'dir. 1931 yılında Rusça yayımlanan *Bolgançık Yıllar* ("Bulanık Yıllar") adındaki romanına *1877 yılında yaşanan açlık ve kıtlık afeti* ve onun korkunç sonuçlarını konu olarak ele alır. Bu eserin devamı sayılan *Möhacirler*'de ise, aynı köy insanlarının kaderi üzerinden 1897 tarihinde Rusya genelinde gerçekleşen nüfus sayımı olayı ve onun Tatar psikolojisine, millet kaderine bıraktığı izler yansıma bulur. Tarih sayfalarından bildiğimiz gibi, nice asırlar boyunca dinî baskıya maruz kalan Tatar Türkleri arasında nüfus sayımı her zaman korku yaratmış ve buna benzer olaylar Tatar Türklerinin yabancı topraklara göç etmesine neden olmuştur.

Mahmut Galev'in *Möhacirler* adındaki romanından anlaşıldığı üzere, kendilerine göre mütevazı ve huzurlu bir yaşam sürdüren *Mevla Kulu* köyü insanları, nüfuz sayımı yapılması haberini büyük bir endişeyle karşılar, bu sayımın bir bahane olduğunu, onun arka planında hükûmetin kirli siyaseti; Müslüman okullarının kapatılacağı ve zorla Hristiyanlaştırma siyasetinin uygulanacağı hakkındaki söylentiler her tarafa yayılır. Açlıktan yeni toparlanan, dinî ve millî baskıdan yorgun düşen köy halkında bu haber panik yaratır. Köylüler bu sayıma karşı ayaklanır, sayım için gelen devlet görevlilerini öldürür, derebeyin çiftliğine saldırı düzenlerler. Ancak hükûmet bu isyanın bedelini çok ağır ödetir: Köylüleri cezalandırmak için üzerlerine asker gönderir, adeta hayat yaşanmaz bir hâl alır. Yağmalama ve baskılara dayanacak gücü kalmayan köy halkının çoğu, mal-mülk ne varsa çok ucuz fiyata satıp, din özgürlüğü ve huzurlu hayat peşinden Osmanlı topraklarına doğru çok zor bir yolculuğa çıkar. Tarihe Muhacirler Hareketi olarak geçen göç, "İdil Ural Tatarları arasında Çarlık Hükûmeti tarafından millî, dinî ve sosyal açıdan görülen zulme karşı Rusya'dan Türkiye'ye göç etme hareketi olarak kabul edilir." (Demirkaya, 2016: 175).

Mehmüt Galev, eserlerinde açlık ve muhacirlik konusuna değinmenin bedelini çok acı bir şekilde ödedi. İlk olarak, 1905 Devrimi ile 1917 Ekim olaylarını kaleme alacak olan üçüncü ve dördüncü ciltlerini tamamlayamaz, milliyetçilikle suçlanıp Stalin'in kirli siyasetine kurban gider. Diğer taraftan, Rusça yayımlanan ilk iki kitabının Tatarca versiyonları, yazarın evine yapılan baskın esnasında basılmadan kaybolmuştur.

Günümüz Tatar Roman Türünde Tarihsellik Hun İmparatorluğu Dönemi

1957 yılında antik Bulgar harabeleri üzerinde yürütülen arkeoloji kazılarında çamur ve toprak altından çıkan çömlek kalıntılarının, kerpiç parçalarını eline alıp inceleyen Nurihan Fettah, (Fettah, 1072: 175) bu dönemden sonra geçmiş tarihe yöneldi. Tatarların etnik tarihini yanlış anlatanlara karşı çıkar, büyük bir azimle tarihî gerçekleri öğrenir, Tatar milletinin hayatı hakkında büyük hakikatlere ulaşır, millî bilincin gelişmesinde büyük katkı sağlayan eserler yazar. Hunlar, Büyük Bulgar, İdil Boyu Bulgar, Altın Orda Devletleri hakkında cesur değerlendirmelerde bulunur.

Nurihan Fettah'ın *Sızgıra Turgan Uklar* ("Işık Çalan Oklar", 1977-1982) adındaki hacimli romanı eski dönem, *Hun İmparatorluğu* hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Hunların insanlık tarihindeki kimlikleri, tarihi, etnogenezi, etnografik özellikleri, Avrupa, Çin ve Hint medeniyetine sağladığı katkıları ünlü Rus tarihçisi, Türkolog, arkeolog ve etnolog Lev Gumilyev'un *Hunlar* (1960) adındaki önemli çalışmasında kaleme

alınmıştır. Çin kaynaklarının derinliklerine inerek hazırlanan bu kitapta, yazar tarafından eski Türkler üzerine Avrupa Batı merkezli zihniyet eleştirilmiş ve Hunlar hakkında yeni bilgiler ortaya konulmuştur (Gumilev, 2002). Ancak Tatar yazarı N. Fettah sadece bu kaynaklarla sınırlı kalmaz, kendisi bizzat eski Türklerin yani Hunların yaşadığı Moğolistan Aymaklarına gider, o coğrafyayı, orada yaşayan insanları, tarihî izleri kendi gözleriyle görür ve inceler. Bu coğrafyada çok sayıdaki tarihî belgeleri inceleme sonucunda, göçebe hayat sürdüren atalarının yaşam tarzı, uğraşı, etnografisi, inancı, dili, komşu halklarla ilişkileri vs. üzerine pek çok bilgiye sahip olmuştur (Hatipov, 2001: 182). Uzun yıllar boyunca topladığı belgeleri, hayal gücüyle örtüştürür ve III-IV. yüzyılda yaşayan Hunlarla, Çin Devleti'nin siyasi ilişkisini merkeze alan romanını yazar. Eserde Hun Devleti'nin hükümdarı tarihî şahıs Tuman Kağan ve onun ailesi, ordu komutanları, köleler gibi karakterler arasında en önemli yer, kağanın büyük oğlu *Albuga*'ya verilmiştir. Babasından farklı olarak, *Albuga-Tegin* yazarın nazarında, halkını ve ülkesini düşmanlardan koruyan ve onun gelişmesi için çabalayan güçlü bir kahraman olarak tasvir edilir. Savaş ve kahramanlık olaylarıyla birlikte, *Islık Çalan Oklar* adlı romanda yazar, “Ülke ve halkın hayatını, sosyal yapısını, ekonomisini, ruhunu, ahlaki kazançlarını, yaşanan ibretli olayları canlı ve ilgi çekici bir şekilde gözler önüne serer.” (Zaripova Çetin, 2021: 349).

Sızgıra Turgan Uklar romanı üzerine Doktora tezi hazırlayan Ahmet Turan Türk'ün de belirttiği üzere, edebî eserleri yanı sıra Nurihan Fettah'ın Türklerin ve onların dillerinin en eski köklerini aradığı *Yıraq Ğasırlar Avazı* (“Uzak Asırlar Avazı”, 1976), *Fest Disbesëñëñ Sërë* (“Phaistos Diskinin Sırrı”, 1986) adlı çalışmaları ve *Şecere* (Şecere, 1991) adlı kitabı da önemli eserlerden sayılmaktadır. *Şecere* adlı eseri 1991 yılında *Yazık bogov i farazonov* (Dautov, 2002: 170) adıyla Rusçaya ve Rusça aslından da *Tanrıların ve Firavunların Dili* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Türk, 2019: 147).

Tarihçi Ravil Fahretdinov'un görüşüne göre, Hazarlar ve Bulgarlar, Doğu Avrupa'ya Hunların içinde Büyük Göç Dönemi'nde (IV. yy.) gelmişlerdir. Avrupa'da Hunlar tarafından merkezi Tuna Nehri civarında olan büyük bir İmparatorluk kurarlar. Bu imparatorluk, meşhur Atilla'nın idare ettiği dönemde (445-453) en kudretli çağına ulaşır, ancak Atilla'nın ölümünden sonra ayrı ordulara ayrılır (Fehretdinov, 2015: 31). Romen yazar ve araştırmacı Manole Neago *Üç Bozkırlı* adındaki kitabında Atilla'nın, üstün şahsi kabiliyeti ve askerî dehasını sayesinde “Hun Krallığının bu kadar geniş ve kuvvet kazanmasını sağladığını” belirtir (Neago 1994: 79). Tüm Türklerin atası sayılan Atilla gibi büyük bir tarihî şahsı tanımak ve günümüz toplumuna tanıtmak üzerine diğer bir yazar Mösegiyt Hebibullin

tarafından araştırmalar başlatılır. Açıkçası, Nurihan Fettah'tan başka, çağdaş Tatar tarihî romanının gelişimine büyük emek veren ikinci yazar, Möseğıyt Hebibullin'dir. Roma İmparatorluğu'nun en korkulan düşmanlarından biri olan Hun İmparatorluğu'nun hükümdarı Atilla'nın (434-453) tarihî seferleri üzerine uzun süren çalışmalar sonucu tarihselliği kendi hayal gücüyle örtüştürüp 2002 yılında *Atilla* adındaki romanını yayınladı. Yazarın, Atilla ve Hunları olumlu bakış açısıyla kaleme alması, pek çok Tatar âliminde müspet bir izlenim oluşturur. Zira Fatih Urmance'nin ifadesiyle;

“Atilla'nın kimliği ve onun seferleri doğrultusunda hem Avrupa halklarında, hem de tarih alanında (özellikle Sovyet tarihçiliğinde) farklı görüşler bulunmaktadır. Hatta eski Türklerin tarihi üzerine çok sayıda ciddi çalışmalar yürüten Lev Gumilyev bile, Hunların askerî seferlerini sadece olumsuz yönden değerlendirir. M. Hebibullin ise tam tersine başka bir tez geliştirir ve romanın başından sonuna kadar Hun Kağanlığı'nın hareketini, Atilla'nın kölelik sistemine, çeşitli halk temsilcilerini korkunç işkencelere duçar eden Roma İmparatorluğuna karşı yürüten savaşını olumlu yönden değerlendirdi ve bunu çok sayıdaki örneklerle kanıtladı” (Urmance, 2002: 148).

Büyük Bulgar Devleti Dönemi (665-679)

Uzun yıllar gölgede kalan başka bir dönem ve tarihî şahıs da Möseğıyt Hebibullin'in çabalarıyla ortaya çıkar. VII. yüzyılın ortalarında Azak Denizi ve Kuzey Kafkas bölgesindeki Taman Yarımadası'nda kurulan Türk kökenli Büyük Bulgar Devleti ve bu devletin temelini atan Kubrat Han (? – 640/642), yazarın *Kubrat Han* (1984) adındaki romanında söz konusu edilmiştir.

Tarihî belgelere göre, Kubrat Han, Atilla ordusundan kalan ve Karadeniz kıyısına dağılan Bulgarları ilk kez bir devletin sınırları içine toplar ve Büyük Bulgar Devleti'nin ilk ve son Hanı olarak 632 yılında tahta çıkar (Fehretdinov, 2015: 32). 630 yılında Avarlara karşı ayaklanıp bağımsızlığını kazanır, Karadeniz'in kuzeydoğu kıyılarını ele geçirir. Tarihçi ve Türkolog İbrahim Kafesoğlu'nun aktardığı bilgilere göre, devlet uzun sürmez, “Herakleios devri Bizans'ı ile oldukça sıkı münasebetlerde bulunduğu anlaşılan kurucusunun ölümünden (665) az sonra, komşu Hazar Hakanlığının baskısından parçalandı (Kafesoğlu, 2016:196).

Büyük Bulgar Devleti'nin yegâne hükümdarı sayılan bu tarihî şahıs, M. Hebibullin'in kalemile tarihi sadık kalınarak göz önüne getirilmeye çalışılmıştır. O tarihî dönemin siyasi ve sosyal yapısını göz önünde bulunduran yazar, Büyük Bulgar Devleti'nin Hazar Kağanlığı ve Bizans İmparatorluğu'yla ilişkilerini canlandırır. Türk kökenli bu devletin çöküş nedenlerini açıklamaya çalışırken, en önemli neden olarak devletin içinde birlik ve beraberliğin olmaması gösterilir. Zira boylar arasındaki kavgalar devleti

içeride güçsüz düşürür, yıpratır. Diğer taraftan, çok eski zamanlardan itibaren kudretli imparatorlukların kendilerinden zayıf olan diğer devletleri kendi egemenliği altına alacağı belirtilmektedir.

Toplum tarafından olumlu tepki alan bu roman hakkında ünlü âlim Ebrar Kerimullin şöyle der:

Yazar, “Kubrat Han’la ilgili belgeleri arşivlerden ve çeşitli eski kaynaklardan toplar ve sonunda hayal ettiği *Kubrat Han* romanını yazmaya karar verdi. İşte o zaman onun gözünün önünde eski atalarımızın sadece yüz yapıları değil, meslekleri, kılık kıyafetleri, karakteristik özellikleri, yeme içmeleri, neyle uğraşıp geçimlerini sağladıkları canlanmaya başladı. Tatar Türk atalarımızın en eskileri Hunlardır. Yazar Kıpçak ve Bulgarlar hakkındaki belgelere hâkim olmasına rağmen Kubrat Han’dan daha uzağa gitmeye cesaret edemiyor. Zira Kubrat Han hakkında Tatar Türk atalarımız hakkında malumat azdır. Fakat araştırmaya başlayınca bunun da anahtarı bulunur. Benim görüşüme göre, Tatarlar üzerine kaydedilen belgeleri sıralarsak, ilk sırada şüphesiz Çin kaynakları gelir. İkinci Fars, üçüncü Ermeni ve Roma Bizans tarihçileri, dördüncü Arap, beşinci de Rus ve altıncı sırada Tatar bilginleri gelir. Ancak bu kaynakların hepsini inceleyip kendi aralarında mukayese ettikten sonra Tatarların gerçek tarihi yazılabilir. M. Hebibullin ise edebî kahramanlarının aracılığıyla buna ulaşmaya çalışıyor.” (Kerimullin, 2007: 48).

Yazar Mösegiyt Hebibullin’in, İdil Boyu, Kuzey Kafkas ve Orta Asya halklarının tarihinde önemli iz bırakan Hazar Kağanlığı’ndan esinlenerek kaleme aldığı *Aybibi* adlı romanı da (2004) mevcuttur.

İdil Boyu Bulgar Devleti (IX- XIV. yy.) Dönemi

Büyük Bulgar Devleti yıkıldıktan sonra, Azak boyunda yaşayan Bulgarların bir kısmı batıya yol almış, bir kısmı Kuzey Kafkasya’da kalıp Hazarların egemenliği altına girmiş, üçüncü grup ise IX-XIII. yy. da Orta İdil boyuna göç etmiştir. Bulgarların Orta İdil topraklarına gelişi üzerine arkeolojik kaynaklardan, ayrıca mezar taşlarından bilgi alınabilmektedir (Fehretdinov, 2015: 35). Bunların dışında, Arap bilim adamları, Bulgar ülkesine gelen seyyahları ve Bulgar âlimleri tarafından kaleme alınan çeşitli kaynaklardan onların tarihi ve medeniyeti üzerine zengin bilgiler mevcuttur. IX. yüzyılda İdil ve Çulman nehirleri havzasında bir devlet olarak kurulan İdil boyu Bulgar Devleti, Avrupa’da ilk feodal devletlerden biri sayılır. Tarihçilerin de belirttiği üzere, az bir zamanda yerleşik hayata geçen Bulgarlar, “ekin ekme ve bilhassa şehirler kurarak büyük ölçüde ticaret yapmaya başlamışlar (Kurat, 1992: 113), “Ruslarla İslam dünyası arasında iktisadi aracı görevi yapmışlardır.” (Golden, 2002: 213). Rus Knezliği, Hazar Kağanlığı, Orta Asya, Kafkas ve Arap Halifesiyle siyasi, iktisadi ve medeni ilişkiler içinde olurlar. Dolayısıyla İdil boyu Bulgar Devleti,

Doğu Avrupa'nın en önemli ticaret, ilim ve kültür merkezi olarak tanınır. 1220'de Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın saldırılarına uğrar ve sonra Altın Orda Devleti'nin (1227-1502) sınırları içine alınmıştır.

Son yıllar tarihî roman türünde İdil Boyu Bulgar devleti dönemini konu alan pek çok eser yazıldı. Edebiyatta tarih konusu Nurihan Fettah adıyla ve onun Bulgar şehrinde başlatılan kazılardan esinlenerek kaleme aldığı *İtël Suvi Aka Torur* ("İtil Suyu Akıyor", 1969) adındaki ilk tarihî romanıyla başladı. Seyyah Ahmet İbn Fadlan'ın hatıralarından, *Kabusname*'den yola çıkarak yazar, *İtël Suvi Aka Torur* romanında toplumsal siyasi konularla birlikte Bulgar Türklerinin yaşam tarzı, gelenek görenekleri ve aşk konusu da usta bir şekilde örülerek vermiştir. Roman iki olay çizgisinden oluşur: Ana çizgiyi tarihî olay yani "Doğu Avrupa'da oluşan en eski devletlerden biri olan Kiyev Rusya'sı, Batı Avrupa, Orta Asya ve Arap ülkelerinde saygıyla anılan İdil boyu Bulgar Devleti'nin" (Zaripova Çetin, 2020: 346) yöneticisi olan Selkey oğlu Almuş Han'ın Bulgarları Hazar hâkimiyetinden kurtarmak ve halkını bir din altında toplamak amacıyla Bağdat halifesinden yardım istemesi ve 922 Mayıs'ında İslam dinini kabul etme olayı kaleme alınır. Romanda kendi devletinin emniyetini ve düzenini düşünen Almuş Han'ın, Hazar Kağanlığıyla diplomatik ilişkileri, özellikle çeşitli inanç mensubu olan halkları farklı yollarla İslam dinine davet etmesi ve inanç özgürlüğü gibi konulara da değinilmiştir. Tarihî çizgiyle yan yana Gök Tanrıya tapınan Akbüre (Beyaz Kurt) boyunun başkanı Küren Bey'in oğlu cesur ve tez canlı Totış ile güzel kız Annak'ın aşkı romantik yaklaşımla tasvir edilir. Sürükleyici bir üslupla anlatılan maceralı aşk olayları, romanın diğer önemli olay örgüsünü oluşturur. Yazarın kaleminden Bulgar Türklerinin Akbüre ırkından türeyişi, o dönem insanının ekonomik ve sosyal hayatı, yaşam tarzı ve gelenekleri (örneğin; Yolık Tuysu Bayramı) çok etkileyici bir şekilde canlandırılır. Böylece unutulmaya yüz tutan eski inançlar yeniden göz önüne getirilmiştir.

Bu romanın önemi, Haris Eşrefcanov tarafından şöyle değerlendirilir:

"Nurihan Fettah, Sovyet ideolojisi koşullarında çok eski tarihi dönemleri edebiyatta yansıtmaya başlayan ilk yazardır. Bununla birlikte, millî devlet kökleri hakkındaki gibi hassas meseleler onun totaliter rejim şartlarında yapılan çalışmalarında cesur bir şekilde değerlendirildi. Üçüncü olarak, Tatar nesrinde çok eski dönemi beyan etmede ilmi keşiflerin temel olduğu ispatlanmıştır. Kısacası, *İtël Suvi Aka Torur* eserinin neşredilmesi, Tatar tarihi romanının gelişim tarihinde yeni dönemin başlangıcı hakkında bilgi vermiştir." (Eşrefcanov, 2000: 65).

Baskın ideolojinin yıkılması sonucu, Tatar arkeologları ve tarihçileriyle birlikte, yazarlar da İdil Bulgarları dönemine yoğunlaştı, özellikle sadece harabeleri günümüze ulaşan Bulgar antik kentinde yürütülen ça-

İşmalara büyük ilgi duydu. Nurihan Fettah'la birlikte bu tarihî dönem Mösegyt Hebibullin'in birkaç romanına konu oldu, Vahit İmamov'un *Utlı Dala* ("Ateşli Bozkır", 2001) adındaki hacimli eserinde çok canlı ve geniş platformda yansıtıldı. M. Hebibullin'in *İlçege Ülem Yuk* ("Elçiye Zeval Yok" 1990), *Han Onığı Hansöyer* ("Han Torunu Hansever", 1997), *Allahu Bülegë* ("Allah'ın Hediyesi", 1999) adındaki romanlarında İdil Bulgarları tarihinde yaşanan çeşitli tarihsel olaylar işlenir. Örneğin; *İlçege Ülem Yuk*'ta eski Bulgar devletinin kuruluş dönemi, Selim Han'ın idare ettiği yıllar, *Allahu Bülegë*'nde trajik olaylar, İdil Boyu Bulgar devletinin 1236 yılında Moğol ordusu tarafından yıkılış dönemi gibi konular ele alınır. Tarihsel belgelere dayanarak yazılan romanında yazar, Bulgar Türklerinin kahramanlıklarına değinir, o dönem Bulgar devletinin idarecisi İlhan Han'ın ve askerlerinin Avrupa'yı işgal etmek isteyen Moğollara karşı 14 sene boyunca direniş gösterdiğini, ancak Rus Knezi'nden destek isteyince yardım gelmemesi gibi olayları gün yüzüne çıkarmıştır. Tarihî romanlar üzerinde çalışırken, M. Hebibullin'in çeşitli kaynaklardan, doğu ve batı seyyahlarının yazmalarından, tarihî belgelerden, sözlü edebiyat ürünü olan efsane ve rivayetlerden yararlandığı görülür. Aynı zamanda yazarın romanlarında çeşitli entrika ve aşk maceralarına da ağırlık verilir, devletin ve toplumun temelini oluşturan aile ve aile içi gelenekleri, ailede ve toplumda kadına bakış, çocuk terbiyesi gibi önemli meselelere de değinilir. Ayrıca akıcı ve sürükleyici bir üslupla yazılan *İlçege Ülem Yuk* romanının, Tataristan Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan edebiyat dersleri programında yer alması, genç kuşakta millî şuurun gelişmesine, kendi geçmişinin gerçekleriyle tanışmasına büyük katkı sağlamaktadır.

1982-1994 yılları arasında yoğun bir şekilde çeşitli arşivlerde ayrıntılı incelemeler yürüterek Tatar tarihinin derinliklerine inen diğer bir önemli yazar, Vahit İmamov'dur. Tatar edebiyatının tarihsellik koluna XVIII. yüzyılda yaşanan olayları kaleme alan eserleriyle gelen yazar, daha sonra Tatar Türklerinin daha eski tarihine yöneldi ve tarihçileri bile hayran eden belgeleri ortaya çıkarmayı başardı. XII. yüzyıl İdil Bulgar Devleti'nin şanlı dönemi, yaşam tarzı, onun komşu ve uzak devletlerle ilişkileri Vahit İmamov'un *Utlı Dala* ("Ateşli Bozkır", 2001) adındaki romanında yansıma bulmuştur. Tarihî yönü güçlü olan ve 28 bölümden oluşan bu eserde Bulgar Devleti, Rus Knezlikleri, Moğollar ve Kıpçaklarla ilgili olaylar yerleştirilir. XII. yüzyıl ortalarında Rus devletindeki karmaşık siyasi durumun ve taht kavgalarının tasviriyle başlayan romanda Moskova Knezi Andrey'e bağlı olarak olaylar Bulgar şehrine aktarılır. Huzur ve barış içinde yaşayan ve yükselişte olan Bulgar devletinin siyasi ve sosyal yapısı, kültürü ve ekonomik durumu yazarın kalemiyle çok ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Büyük hacimli bu roman çok geniş coğrafyada yaşayan halkların tarihin-

deki önemli olaylar, siyasi kavgalar; Çallıyar, Kazan vs. gibi şehirlerin kuruluşu; geleceğin büyük hükümdarı Timuçin ve Bulgar şairi Kul Ali'nin doğumu; tanınmış seyyar Ebul Hamit el Garnati, din âlimleri, Bulgar hanlarından İbrahim Han, Selim Han vs. hakkında konuları içeren olay halkalarından oluşur. Sürükleyici bir kurgu içine mozaik gibi dizilen olaylar tablosu, "Orta Çağ dünya tarihinde İdil Bulgaristanı'nın tuttuğu yeri ve önemini daha etkin bir şekilde göstermiştir" (Hucin, 2002: 23).

Altın Orda Devleti (1241-1502) Dönemi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Moğolların saldırısından sonra İdil Boyu Bulgar Devleti'nin toprakları, Batu Han (1204-1255) tarafından kurulan Altın Orda sınırları içerisine alınmıştır. Bu geçiş dönemi M. Hebibullin'in *Batu Han ve Leyla* (2002) adındaki romanında işlenir. Eserde Bulgar kızı Leyla'nın kendi ülkesini ve halkını korumak amacıyla Batu Han'ın evlilik teklifini kabul etmesi ve belli bir süre sonra ona aşk duyguları beslemeye başlaması konu edilir.

Her ne kadar karşılıklı fikirler hâkim olsa da (özellikle Rus ve Batı tarihçiliğinde) Altın Orda Dönemi, Kazan Tatarlarının tarihinin önemli evrelerinden biri sayılır. Avrasya'nın Doğuda İrtiş Nehri'nden Tuna Vadisi'ne kadar, kuzeyde Bulgar-Kazan sınırından başlayıp güneyde Hazar'a ve Derbent şelalesine kadarki muazzam geniş toprakları kendi sınırları içine alır. Altın Orda Devleti iki parçadan oluşur: Cayık Nehri'nden Tuna'ya kadarki siyasi merkezin İdil boyundaki kısmı olan - Ak Orda; Doğu topraklarını içine alan kısım (günümüzde Kazakistan'ın, Harezmî ile Orta Asya'nın doğu sınırları) - Gök Orda'dır (Fehretdinov, 2015: 51-52). XIII-XIV. yüzyılda Doğu Avrupa'nın ve Türk dünyasının en önemli askerî, siyasi, ticari ve medeniyet merkezlerinden sayılan bu devletin sınırları içinde 25'ten fazla şehir kurulmuştur. Batı'daki Slav topluluklarıyla sürekli savaş içerisinde bulunan Altın Orda, 250 yıl boyunca bu bölgenin hâkimi olmuştur.

Günümüz Tatar tarihinde Altın Orda dönemine olan ilgi yoğunlaştı, Rus ve Avrupa tarihçilerinin yanlış yaklaşımlarını düzeltmek, bu dönemle ilgili gerçekleri, yıkılma nedenlerini gün ışığına çıkartmak için Tatar ve diğer Türk âlimleri tarafından büyük çabalar sarf edilmektedir. Devlet yöneticilerinden özellikle amir Mamay, Rus tarihçileri tarafından en çok eleştirilen ve olumsuz değerlendirilen şahıslardan biridir. Aslında Altın Orda hanlarından Mamay Han (?-1380), Doğu Avrupa ülkeleriyle yürüttüğü anlaşmalar ve savaşlarıyla tarihe adı yazılan ve kimliği henüz hak ettiği şekilde açıklanmayan şahıslardan biridir. Mamay Han, döneminin büyük siyaset adamıdır. O, Altın Orda Devleti'ni batı topraklarını 20 sene idare eder. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Doğu Avrupa tarihinde bü-

yük rol oynar. O, Moskova Knezliği'yle sürekli savaş içerisinde bulunur, birkaç kez zaferi kazanan ve kaybeden amir olarak adı tarih sayfalarına geçer. Meşhur Kulikovo Savaşı'nda (1380) büyük bir yenilgiye uğramış, sonra aynı yılda Toktamış Han tarafından darbe yapılmıştır (Tatarskiy Entsiklopedičeskiy Slovar', 1999: 342). Karanlıkta kalan bu cesur kahraman, günümüz yazarı Marat Emirhanov kalemiyle *İr Mamay* ("Er Mamay", 2013) romanında yeniden karşımıza çıkarıldı. Hayatının son evresinde Tatar tarihine yoğun ilgi duyan M. Emirhanov, bunun üzerine yeni araştırmalara yönelir ve Altın Orda, Kazan Hanlığı dönemlerini tarihî şahıslar aracılığıyla yansıtan popüler romanlar yazmaya başlar. *İr Mamay*'da bu tarihî karakter, yazarın bakış açısıyla çetrefilli ve zorluklarla dolu hayat olayları içerisinde açılır, olumlu taraflarıyla birlikte yanlış hareketleri de göz önüne koyulur. Diğer tarihî romanlarında olduğu gibi, yazarın bu eseri de sadece tarihî belgelerden, savaş olaylarından oluşmamış, belki de başkarakterin aşk duygularını tasvir etmeye, onun iç dünyasındaki duygu hareketine inmeye özen gösterilmiştir. Eserin dokusuna halk edebiyatı örneklerinin yerleştirilmesi de tarihsel romanın geniş kitle tarafından daha zevkli ve kolay okunuşunu sağlar.

Kazan Hanlığı Dönemi (1445-1552)

Tarihten bildiğimiz gibi, özellikle Batu Han'ın idare ettiği dönemde, hatta XIV. yüzyılın 60-70'li gibi bulanık ve karmaşık dönemden sonra da kendi hâkimiyeti altına Harezmî'den Kırım'a kadarki tüm Kıpçak bozkırını birleştirmeyi başaran Toktamış Han Dönemi'nde (1380-1396) kudretli ve birlik içinde olan Altın Orda devleti, XV. yüzyılın 40'lı yıllarında dağılmıştır. Dağılma nedenleri henüz kesin açıklanmasa da, bu olayda tarihçiler iki önemli nedeni göz önünde bulundurur. Biri, 1430'lu yıllarda Çin'den gelen ve tüm Altın Orda'yı kendi etkisi altına alan, sınırsız sayıdaki insanın ölümüne sebep olan bulaşıcı veba hastalığı, diğeri de Aksak Timur'un dehşetli saldırıdır (Fehretdinov, 2015: 61). Altın Orda'nın dağılmasından sonra bu topraklarda siyasi ve medeni bakımdan bağımsız olan Sibiry Hanlığı (1429), Nogay Ordası (1420-1430), Uluğ Orda (1433), Kırım (1443), Kazan (1445), Kasım (1452) ve Asterhan (1549) adındaki Hanlıklar oluşur.

1990'lı yıllara kadar Tatar tarihinin "ak leke"si olan başka bir evre Kazan Hanlığı (1445-1552) dönemidir. Tatar Türklerinin bağımsız son devleti olarak sayılan Kazan Hanlığı Dönemine de son dönemde yoğun bir ilgi oluştu. Bu tarihî evreyi gün yüzüne çıkartan çok sayıda bilimsel ve edebî çalışma yapıldı ve hâlâ yapılmaktadır. Bugüne kadar yayımlanan edebî eserlere bakıldığında sanatçıların ilgisini daha çok Kazan Hanlığı'nın kuruluş yılları, tarihî şahısları ve yaşam tarzı gibi konuların çektiği görülmektedir. Batulla'nın *Söyembike Kıyssası* (1991), Mösegiyt Hebibullin'in

Söyembike Hanbike ve İvan Grozny (“Süyümbike Hanbike ve Korkunç İvan”, 1993), Marat Emirhanov’un *Ürbet Haneke Gıyşkı* (“Ürbet Sultan Aşkı”, 2006), *Gevherşad* (2009) ve *Uluğ Muhammet* (2018) adındaki romanlarda Muhammet Han, Süyümbike Hanbike, Safagerey Han, Muhammet Emin, Kul Şerif, Muhammedyar, Ürbet Haneke (Muhammed Emin’in eşi), Gevhersad (İbrahim Han ile Nursultan melikenin kızı) gibi Kazan Hanlığı’nın önemli tarihî şahsiyetleri konu edilir. Her yazarın bilgi ve belge birikimi doğrultusuna, bakış açısına göre o dönem okurun göz önünde çok zengin ve muhteşem bir dönem olarak canlandırılır. Yazarlar aynı zamanda o dönemin çıkar kaygılarını ve endişelerini, devletin içinde ve dışında gizlice yürütülen kirlî siyasetleri de gün ışığına çıkararak devletin yıkılma nedenlerini bir ibret dersi niteliğinde sunar, bunun bedelini Tatar milletinin hâlâ ödediğine işaret eder.

Tarihî belgelere göre, 100 sene ayakta kalabilen Kazan Hanlığı’nın kurucu hanı, Uluğ Muhammet, son Han bikesi Süyümbike’dir. Uluğ Muhammet Han (? - 1446) ekseninde kaleme alınan eserlerde Kazan Hanlığı’nın kuruluş yılları ve şanlı dönemleri üzerinde durulur.

Kazan Hanlığı’nın kuruluş tarihçesi, her dönem Tatar tarihçilerinin ilgi konusu olmuştur. Rus tarihçileri Rıçkov, Karamzin ve Solovyev’un çalışmalarına dayanarak, Tatar bilgini Rızaetdin Fehretdin, XX. yüzyılın başında kaleme aldığı çalışmasında Kazan Hanlığı’nın oluşum tarihini 1439 olarak kabul etmiş ve Kazan’ın ilk hanı olarak Uluğ Muhammed’i göstermiştir (Fehretdin, 1995: 49). Günümüz tarihçilerinden Ravil Emirhan’ın görüşüne göre, bazı tarihçiler Kazan Hanlığının kuruluşunu Uluğ Muhammet’in oğlu Mahmutek’in 1445’te Kazan tahtına çıkışına bağlar. Ancak bazı tarihî çalışmalarda bu topraklarda devletin daha erkenden oluştuğu ve birkaç yüz yıldır yaşadığından bahsedilir. Yazar, “1445 tarihinde ise sadece yerli soy yönetimi, dışarıdan gelen başka bir soyla değişim yaşar.” (Emirhan, 1995: 28) ifadesiyle, Rızaetdin Fehretdin’in fikrini desteklemiştir.

Günümüzün diğer tarihçilerinden Ravil Fehretdinov’a göre, Kazan Hanlığı 1445 yılında Altın Orda’nın son hanı Uluğ Muhammet’in oğlu Mahmutek Dönemi’nde kurulmuştur. Uluğ Muhammet, Kazan tahtında oturmasa da tarihte o Kazan hanları neslinin başı, daha doğrusu, Altın Orda hanları olan Cuciler neslinin Kazan kolunu oluşturur. Aynı zamanda Kazan Hanlığı’nın oluşumu Uluğ Muhammed’in Altın Orda topraklarının kuzey tarafına gelmesi ve onun önderliğinde başlatılan tarihî olaylarla yakından ilgilidir (Fehretdinov, 2015: 61-63) der.

Marat Emirhanov’un Mihail Hudyakov ile Rızaetdin Fehretdin gibi tarihçilerin çalışmalarına dayanarak yazılan *Uluğ Muhammed* romanında olaylar, modern edebiyat kuramları içerisinde tasvir edilir. Tarihî şahıslar

ve tarihî olaylar hâkim bakış açısıyla değerlendirilir. Eserin edebî yapısı tarihî gerçeklikle iç içedir yani roman kurgusundaki tarihî süreç ve olaylar tarihî kaynaklarda kaydedilen çizgiye göre yerleştirilir. Romanda genç Uluğ Muhammet Han tarafından II. Vasiliy'nin Moskova Knezi tahtına atanmasına onay verilmesi, Gök Ordu Hanı Küçük Muhammet'in saldırısından kaçıp 1437 yılında Saray şehrini terk etmesi ve ordusuyla Belev şehrine yerleşmesi, II. Vasiliy'nin Muhammet Han üzerine asker göndermesi, 1438'de Han'ın bin askeriyle 30 binlik Rus ordusunu mucizevi bir şekilde yenmesi ve Kazan şehrine gelip yerleşmesi vs. gibi tarihte yaşanan olaylar, romanın ana yapısını oluşturmaktadır.

Yazar, eserini sadece tarihsel belgelerden, savaş ve siyaset olaylarını anlatan hadiselerden inşa etmemiştir. Altın Orda Devleti'nin dağılım dönemi, Muhammet'in çocukluk yılları, annesi Könersıluv'un oğlunun terbiyesine, gelişimine nasıl büyük önem verdiğinin tasviriyle başlayan romanın ilk sayfalarından yazar, bireyin gelişiminde neslin ve soyun, annenin ve yetiştiği çevrenin önemini vurgular. Muhammet küçüklüğünden itibaren kendisinin Cengiz Han'ın soyundan geldiğini ve üzerine büyük bir görev düşeceğini bilerek kağanların gücünü ve kudretini koruyan güçlerin varlığı hakkındaki efsaneleri dinleyerek yetişir. Romanda coğrafya ve mevsim değişimine göre çeşitlilik gösteren doğa tasvirleri veya kahramanların yaşadığı aşk maceraları sade ve sürükleyici bir üslupla tasvir edilmiş ve olay örgüsü doğrultusunda başarılı bir şekilde işlenmiştir. Tatar tarihî roman türünde aşk konulu eserleriyle tanınan Mösegiyt Hebibullin gibi, Marat Emirhanov'un romanında da özellikle genç Muhammed'in "kız kovalama" yarışından olan eşi Dörmine'yle tanışma anı, aşk duyguları, erkek ve kadın ilişkisinin tasviri lirik ve romantik bir yaklaşımla kaleme alınır.

Roman aynı zamanda mitolojik unsurlar, zengin folklorik malzeme, atasözleri, deyimler ve türkülerle nakış nakış işlenmiştir. Aslan, kutsal kuş, kutsal su gibi Türk mitolojisinde önemli motiflerden sayılan bu unsurlar, başkarakterin kişiliğini ve kendi kültürüne bağlılığını açıklamak için kullanılır.

Marat Emirhanov'un diğer bir eseri *Ürbet Haneke Gıyşkı* romanında Uluğ Muhammed'in torunu olan Muhammet Emin'in (?-1518) tahta çıkışı, hem kendi hanlığı içinde hem de Moskova ile dostluk ilişkileri kurma yolundaki çabaları ve adil bir hükümdar oluşu kaleme alınmıştır. O dönemde Moskova'nın himayesinde bulunan Kazan Hanlığı, 1506'da iki devlet arasında arka arkaya gerçekleşen bir savaşta Muhammet Emin'in askerlerinin zaferi sonucunda tekrar bağımsızlığına kavuşur. Moskova ile Kazan arasında "sonsuz barış" sözleşmesi imzalanır (Hudyakov, 2009: 298). R. Fehretdin'in *Kazan Hanları* kitabında Muhammet Emin'in bu yöndeki başarısı hanımına bağlı bir şekilde dile getirilmiştir: "Sonunda, bu kadının vaaz ve

nasihatleri etkisinde Muhammet Emin Moskova'dan ayrılıp, müstakil han olma fikrime geldi ve bunun yollarını aramaya başladı.” (Fehretdin, 1995: 74). Bu bilgi Marat Emirhanov'un romanının önemli ana konusunu oluşturur: Zeki ve güzel Ürbet Sultan, “sert karakterli” Muhammet Emin'de değişim yaratır, onun hükümdarlık özelliklerini ortaya çıkarıp onu kendi devletini koruma altına alan “hümayun han” derecesine yükseltir. Bu şahsiyetin diğer bir özelliği, sanata yakınlığıdır. Çulpan Zaripova Çetin'in belirttiği üzere, “Kazan Hanı Muhammed-Emin kendisi de şairdir ve Bolgar şehrinin yıkılması ile ilgili *İkab* adlı şiir yazmıştır. Muhammed-Emin'in şiir ve sanat hayranı olduğundan Zahiriddin Muhammed Babür de bahsetmiştir.” (Zaripova Çetin, 2006: 141).

Diğer taraftan, bir kısım Tatar yazarı (mesela, Batulla'nın *Süyümbike Kıssası*, M. Hebibullin'in *Süyümbike Hanbike ve İvan Grozny*, Flüs Latıyfi'nin *Hıyenet* (“*İhanet*”, 1996) romanları) Kazan Hanlığı devrinin üzüntü veren kaderine - birkaç sene süren Rus saldırıları sonucunda 1552 yılında düşüş dönemine yöneldi. Şunu da belirtelim, 1917 Ekim İhtilali'ne kadar Süyümbike'nin (1519-1557) kaderi, XX. yüzyıl başında Hadi Atlasi ve Rizaetdin Fehretdin'in tarihî içerikli eserlerinde, yazar Fatih Emirhan'ın *Süyümbike* hikâyesinde işlenmişti. Daha sonra Türkiye'de M. Kaya'nın *Kazan Melikesi Süyüm Bike* (1964) ve İlgaz Vahap Nevruzhan'ın kalemiyle *Süyüm Bike* (1984) eserleri yazılmıştır. 1990'lı yıllardan sonra Tatar Türklerinin bağımsızlık simgesine dönüşen bu şahsın kimliğine olan ilgi çok arttı, edebiyatın tüm türlerinde, resim ve müzik dallarında her sanatçı kendi Süyümbike'sini özenle yarattı. Romanlarda Kazan Hanlığı'nın son idarecisi olan güçlü karakterli, zeki ve güzel Süyümbike'nin ailesi ve özel hayatında yaşanan olaylardan başlayıp kendi halkına olan bağlılığı ve devletinin bağımsızlığı için verdiği mücadeleleriyle, Rusların entrikalarıyla dolu Kazan'ı kurtarma çabaları, Moskova Hükûmeti ile diplomatik ilişkileri, Kazan'ın işgali, Süyümbike ve oğlu Ütemeş Gerey'in esir olarak Moskova'ya götürülmesi gibi tarihî dehşet verici olaylar kaleme alınır. Örneğin, Batulla'nın *Süyümbike Kıssası* 'nda, Süyümbike ve Kazan Hanlığı ile ilgili tarihî yazmalara sadık kalınır. Süyümbike'nin hayatındaki en önemli evreleri daha etkin ve edebî tarzda yansıtabilmek için, Bulgar ve Kazan Hanlığı'nı konu eden rivayet ve efsanelerden, hanların soy ağaçlarını açıklayan kaynaklardan yararlanmıştır. Yazarın kaleminden Süyümbike ayrı bir sevgiyle ideal bir karakter olarak canlandırılır. Onunla ilgili olay çizgisinde romantik ve lirik tasvirlerle birlikte dramatik unsurlar da yoğun bir şekilde kendisini gösterir. Pek çok savaş seferlerini kazanan Safa Giray Han, Rusların uşağı Can Ali ve Şah Ali Hanlar, Gevherşad Melike, bilgin Muhammedyar vs. gibi diğer tarihî şahıslar, ana karakteri ve o dönemin siyasi ruhunu, Kazan'ın içten çöküş nedenlerini açıklamada önemli rol üstlenen karakterlerdir.

Diğer bir yazar Flüs Latıfy *Hıyenet* adındaki romanının olay örgüsünde Kazan Hanlığı'nın düşüş sebeplerini anlatan tarihsel gerçeklik üzerinde yoğunlaşır. 1533-1552 yıllarını içine alan eser, iki önemli olay çizgisinden oluşur. İlkinde Ruslarla Tatarlar arasında oluşan gerginlik ve 1552 yılında Kazan şehrinin düşmesiyle bu gerginliğin sona ermesi gibi siyasi olaylara, diğer olay çizgisi iç karşıtlığa dayanır, Hristiyanlaşan Seyit-Sanka'nın Kazan'a gelince bir kıza âşık olması sonucunda Müslüman olması, kendi millî kimliğini araştırması ve sonunda kendi özüne dönüşü gibi psikolojik değişimlerden oluşur. Eserde Rus işgalcilerine karşı şehit düşen Kul Şerif, kendi halkına ihanet eden Kamay Hüseyin oğlu gibi tarihî şahıslara yer verilmiş olsa da yazar başkahramanı Seyit-Sanka'nın hareket ve düşünceleri üzerinden daha çok millî kimlik, ihanet ve sadakat kavramları üzerinde durur. Romandaki olaylar ihanet kavramını çeşitli yönlerden açıklamıştır. Yaşamın çeşitli alanlarına dağılan ihanetin en korkuncu vatana, kendi halkına olan ihanettir, zira bir kısım Tatarların hainliği sonucunda Kazan Hanlığı bağımsızlığını, gücünü kaybeder, bu topraklar kan gölüne dönüşür.

1990'lı yıllarda tarihi konuyu ele alan başka bir yazar Aydar Halim, *Gömërëmneñ Un Könë* ("Ömrümün On Günü", 1996) adlı kitabında, 1552 yılında Kazan Hanlığı alındıktan sonra Tatarların yaşadığı feci olayların sonucu olarak bu milletlerin XX. yy. sonunda artık millî bilincini kaybetme yoluna girmelerini ve gündemde olan Tatar Başkurt boylarını birbirine karşı kıskırtma siyasetini gösterdi (Zaripova Çetin, 2018: 750).

Sibirya Hanlığı Dönemi (1464-1598)

Altın Orda Devleti'nin dağılmasının ardından Batı Sibirya'da kurulan diğer bir Türk Tatar Hanlığı, Sibirya Hanlığı'dır. Sibirya Tatarlarının tarihi üzerine yapılan ilk edebî çalışmalardan biri olan *Küçüm Han* (2016) adındaki tarihî roman, çağdaş yazarlardan Feyziye Bayramova tarafından kaleme alınır. Tarihî kaynaklar ve arşiv bilgileri üzerinden Sibirya Tatarlarının kaderini inceleyen yazar, bu romanında 16.yy.dan 17.yy.ın başına kadarki zaman dilimi içerisinde Sibirya Tatarlarının Rus saldırılarıyla mücadelesi konusunu ortaya koymuştur. Romanda, tarihe damga vuran Küçüm Han'ın Sibir Hanlığı'nın başına geçmesi, dağılık toplulukları himayesi altında birleştirmesi, mücadelecî bir komutan olarak ordusunun ve milletin başında durması, Ruslarla girdiği pek çok savaş konu edilir. Moskova'dan gelen baskılarla ve acımasız eşkıya Kazaklarla 20 yıl boyunca kanlı mücadeleler geçiren Han'ın, ihtiyarlık dönemine gelene kadar gururlu mücadelesini sürdürdüğü anlaşılır. Yurdunu düşman işgalinden korumak için yiğitlik gösteren Küçüm Han'la birlikte eşi olan Kazan Sultanı Süzge Sultan, hain Karaca vezir, eşkıya Yırmak karakterleri de F. Bayramova'nın kalemiyle başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Türkiye Türkçesine de aktarılan

Küçüm Han romanı, Sibiryaya Tatarlarının geçmişini ve yaşam tarzını merak edenler için değerli bilgiler içeren kaynak niteliğindedir.

XVIII. Yüzyıl Köylü İsyanları

Günümüz nesir yazarları, Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra Tatar halkının millî bağımsızlık için verdiği mücadele ile de ilgilenir. Kanlı tarihten bildiğimiz üzere, Kazan Hanlığı 1552 yılında Ruslar tarafından işgal edilince, Tatar Türkleri üzerinde zorla Hristiyanlaştırma politikası, çeşitli siyasi ve ekonomik takibatlar başlatılır. Dinini değiştirmek istemeyen, toprağı elinden alınan ve devletin uyguladığı sınırsız vergileri kaldıramayan pek çok Tatar kendi topraklarını terk edip, Ural bölgesine ve ötesine göç etmek zorunda kalmıştır. Bir kısmı ise güneye, aşağı İdil bölgesine göç eder. I. Petro Dönemi'nde millî ve dinî zulüm daha da güçlenir. Sadece 1719-1744 yılları arasında Ural topraklarına 50 bin Tatar, 1744-1762'de Ufa vilayetine 18 bin Tatarın göç ettiği kayıtlara geçmiştir (İshakov, 1993: 29-20). Zulüm ve baskı Tatar halkının pek çoğunun yabancı ülkelere kaçmasına neden olur. Çarlık Hükûmeti tarafından Hristiyanlaştırma siyasetini uygulamak ve direnen toplumlara bastırmak amacıyla askerî birlikler oluşturulur. Bu birliklerin geçimi yine Tatar halkından zorla toplanan vergilerle sağlanır. XVII. yüzyılın ortalarında başlayan bu ayaklanma hareketi, XVIII. yüzyılda Tatar ve Başkurt köylülerinin ayaklanmaları ile devam eder. Örneğin, 1704-1708'de Aldar Küçem, 1735-1741'de Akay önderliğinde, 1744'te Tirse köylülerinin ayaklanmaları malumdur (Tatar Edebiyatı Tarihi, 2014: 269). Rejim ile ezilen sınıf arasındaki en büyük çatışma tarihte 1755-1756'da Ural bölgesinde yaşayan Tatar ve Başkurt köylülerinin birlikte hareket ettiği Batırşa ayaklanması ve daha sonra 1773-1775'de Çuvaş, Tatar ve Başkurt Türklerinin katılımıyla gerçekleşen Pugaçev ayaklanması toplum üzerinde derin izler bırakmıştır.

Bu ayaklanmalarda çok sayıda Tatar aydını ile yazarların da yer aldığı bilinir. Bunun en önemli göstergesi, Batırşa'nın Çar yönetimine yazdığı arz namesidir. XVIII. yüzyılın tarihî önderi, imam ve müderris Gabdulla Galiyev yani halk arasında diğer adıyla Batırşa (1710?/1715?-1762), millî mücadele hareketini başlatan kişidir. Başkurdistan doğumlu olan Batırşa, 1755 yılın Mart ayında Orta İdil ve Ural bölgesindeki halkları İslam dinini yasaklayan, onları zorla Hristiyanlaştıran, her yıl vergileri arttıran, topraklarını ellerinden alan, kadınların namusuna el uzatan Çar yönetimine karşı mücadeleye davet eder, isyan bayrağı açan çağrılar hazırlar. Tarihî kaynaklardan da anlaşıldığı gibi köylerde ayaklanmaların daha erkenden başlaması, hükûmetin ayaklanmayı bastırmak ve halkı cezalandırmak için asker göndermesi sonucu, Batırşa'nın planı değiştirilir. Batırşa'nın çağrısı ve başlattığı hareket sadece iki yıl devam etmesine rağmen, Müslümanla-

rın hayatı üzerinde büyük etki uyandırır. Hainlerin eliyle Çarlık rejimine teslim edilen Batırşa, esaret koşullarında “aziz ve şerefli Padişah’a bir *Arz name* yazmıştır. Eserinde o dönem Tatar toplumunun kaygılarını içeren birkaç konuyu vurgular: 1. Halkın dinî ve millî yaşam tarzının kaba saldırılardan hukuki yönden korunması gerekliliği, 2. Milletlere eşit haklar ve birey özgürlüğünü talep etme, 3. Müslümanlarla dürüst yönetim şeklini oluşturma, 4. Halkın zor hayat koşulları. (Husainov, 1984: 415).

Karanlık bir perdeyle örtülerek geçmişte kalan bu tarihî çiftçi ayaklanmaları üzerine, daha doğrusu 1755 yılında yaşanan Batırşa isyanıyla ilgili ilk roman (*Batırşa*, 1992) Cemit Rehimov tarafından ortaya konuldu. Tarihî belgelere dayalı hazırlanan eserde; iyi bir eğitim alan ve cesur bir karaktere sahip Batırşa’nın, kendisi imamlık yapan köy medresesi öğrencilerinin desteğiyle, köy köy dolaşip halkı bilinçlendirdiği ve birlik beraberlik içinde hareket edebilmek için önceden bir ayaklanma planı geliştirdiği anlaşılmaktadır. Kendi sunumlarında o, Rus baskısı altında tamamıyla yok olmadan, kendi hakları için mücadele etmeleri gerektiğini anlatır. Üstelik millet olarak ayakta kalabilmek için, Tatar ve Başkurt Türklerine cihat çağrısında bulunan bir konuşma hazırlar:

“Siz, tek Allaha ihlasla bağlanan gerçek arkadaşlarım benim, çabalayın, çabalayın, çabalayın! At sürüleri ve silah hazırlayın, kılıç, süngü, yay, ok ve buna benzer gereçleri mümkün olduğu kadar çok hazırlayın ve Allah’ın emrine tabi olun: Cenabı Allah’tan medet umup, ona umut ve güvenimizi bağlayıp, onun katına peygamberimiz Muhammed’i gönderip, o kâfirleri eğitmeye başlarız. O zebanileri topraklarımızdan kovup yurdu-muzda cami ve medreselerimizi imar ederiz, hak dinimizi sağlamlaştırırız.” (Rehimov, 1992: 56).

Romanda Batırşa’nın sadece din özgürlüğüyle sınırlanmadığı, aynı zamanda millî bağımsızlık için de mücadele yoluna girdiği anlaşılır.

“Onlara göre kızgın avam, ilk önce Doğu topraklarına yönelen zalim Karakuşun yoluna mani olmak, üstelik o ejderhayı ezip yok etmesi gerekir. Ancak o zaman İdil Ural bölgesinde hayat sürdüren halklara özgürlüğe ve topraklarına kavuşur, çeşitli horlanmalar, miskinlikler, eziyet, baskı ve zulümler yok olur. Ancak bunlara ulaştığın takdirde mescit ve medreseleri açmak, kendiliğinden çözülür, İslam dini özgür olup, her türlü aşığılamadan kurtulur. Fakat şu da var: Bu doyumsuz Karakuşun kanadını kanat eden tüyelerinin arasında sadece kâfirler değil, Müslüman başlıklar da mevcuttur.” (Rehimov, 1992: 63), der.

O dönemlerde Çarlık rejimi, Türk halkları üzerinde zulmün en acımasız yöntemlerini uygulamıştır. Halkın önceden kullandığı doğadaki tuz kaynakları yasaklanır ve tarihe damga vuran *Tuz Kanunu* yani yüksek fiyata tuz satın alma kanunu çıkarılınca, tahammülü kalmayan bölge halkı,

Batırşa önderliğinde harekete geçer. Romanda “o dönem Tatar halkının yaşamı, örf adetleri, çeşitli tabaka insanları arasındaki ilişkiler, büyüklük ve alçaklık, namus ve ihanet, dostluk ve düşmanlık, aşk ve nefret gibi zıt ahlaki sıfatları değişik olayların ve insan karakterleri üzerinden etkin bir şekilde yansıma bulur.” (Ediplëbëz, 2009: 277).

Vahit İmamov da bu konuda *Seyit Batır* (Kahraman Seyit, 1989-1990) ve *Tatarlar Pugaçyov Yavında* (“Tatarlar Pugaçyov Seferinde”, 1994) adında hacimli romanlar verdi. Yazar, eser kahramanlarının gerçek şahıslar olduğunu belirtir ve onların üzerinden bugüne kadar gizli tutulan çok önemli bilgileri çalışmalarının içinde paylaşır. Örneğin, *Seyit Batır*’dan anlaşıldığı gibi Seyit kahraman, özgürlük ve halkının eşit hakları elde edebilmesi için mücadeleyi 1722 yılına kadar sürdürür. Romanda çok geniş topraklara yayılan ve çeşitli güçlerin saldırısıyla karşı karşıya kalan Türk halklarının siyasi durumu gözler önüne serilir. “Hürriyet ve adil yaşam uğruna sefere çıkan ihtilalci” kahraman Seyit, Ural Dağı eteklerinde Rus işgalcilerine karşı savaşta, sonra iki bin kişilik askeriyle birlikte Kazak Hanı Tevke’nin emrinde ve Kırgız topraklarına saldıran Cungarlara karşı savaş olayları içerisinde gösterilir. I. Petro’nun 1722 yılında Kazan şehrine olan seferi üzerinden, Hindistan topraklarına kadar gözü olan Çar rejiminin millî ve iktisadi politikası vurgulanır. Vahit İmamov arşivlerden elde ettiği belgelerle sınırlı kalmamış, belgeleri esere aktarıırken kendi yorumunu, olaylara bakış açısını da katmış ama gerçeklikten uzaklaşmadan, tarihte yaşananlara sadık kalmıştır. 1773-1775’te İdil Ural bölgesinde Pugaçev’in önderliğinde yaşanan isyan da tarihe kanlı damgasını vurur. İsyân ordularının ekseriyetini Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kalmık ve Kazak gibi azınlık halklar teşkil eder. Vahit İmamov’un bu olayı kaleme alan romanından anlaşıldığı gibi, çok sayıda Tatar komutanının katıldığı bu isyan da, sonunda Çariçe II. Yekaterina hükûmeti tarafından bastırılır. XVIII. yüzyılda patlak veren isyanlar bastırılrsa da Çar rejiminin birtakım dinî ve iktisadi tavizler vermesine yol açmıştır.

1920-1930’lu Yıllarda Millî Devletçilik Mücadelesi

Sovyet Dönemi’nin ilk yıllarında, Türk-Müslüman halklarına yeni çerçevede uygulanmaya başlayan azınlık milletleri yok etme siyaseti, Renat Muhammadiyev’in *Sirat Kıpërë* (“Sırat Köprüsü”, 1992) ve Fakil Safin’in *Sataşıp Atkan Tañ* (“Sayıklayıp Ağaran Tan”, 2003) adındaki romanlarına konu oldu. Tatar tarihinin tanınmış şahısları ekseninde, eserlerde XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ülke çapında gerçekleşen önemli değişimler, yeni iktidarın uyguladığı siyaset, kendilerini millî devleti kalkındırma hayaline kaptıran genç aydınların trajik hayat çizgisi yansıma bulmuştur. Romanlar, başkahramanların dünya görüşlerinin oluşumu, içtenlikle inanarak yeni hayat ku-

ruluşuna hizmet etmeleri, önemli makam sahibi olmaları ve yaşamlarını yeni sistemin hapisanelerinde yitirmeleri gibi olay gelişiminden ibarettir. Başta Türkiye Türkçesi olmak üzere pek çok dile aktarılan *Sırat Köprüsü* romanında ünlü siyasetçi, devlet adamı, millî özgürlük hareketinin lideri olan Mirseyit Sultangaliyev'in (1892-1940?) hayat öyküsü, millî mücadelesi ve yaşadığı zorlukların üzerinde durulur. Lenin ve Stalin gibi şahıslarla yakın iletişimde bulunan Sultangaliyev, ilk dönemlerde Sovyet ideolojisinin Türk halklarına özgür hayat vadetmesine inanır ama sonunda kendisi o rejimin kurbanı olmuştur. Türk halklarını federal bir sosyalist devlet içerisinde birleştiren projesini gerçekleştirmek için çok çalışır, “ama 1923’de burjuva milliyetçi, 1928’de Turancı, Sovyet karşıtı suçlamalarıyla tutuklanır ve Sibiry’a’daki Solovki çalışma kampına gönderilir” (Muhammetdinov, 2000: 845). *Sırat Köprüsü* eserini Türkçeye kazandıran Mustafa Öner’in de belirttiği üzere, “çileli sürgünlüğü 28 Ocak 1940 günü hücrelerinde Beria tarafından ölüm kararının infaz edilmesiyle biten Galiyev, doğduğu topraklara yasaklanmış adı ve düşüncesiyle ancak Sovyetler Birliği’nin bittiği tarihte dönebilmiştir” (Öner, 2008: 8). Yazar Renat Muhammadiyev’in, arşivlerde ciddi bir araştırma sonucu ortaya koyduğu bu romanı, doksanlı yıllara kadar gizli kalan, 1920’li yılların pek çok tarih gerçekleri gözler önüne serer. Tarihi belgelerin yazarın hayal gücüyle birleştirilmesiyle sürükleyici bir kurgu içinde verilen roman, okur tarafından büyük beğeni almıştır.

Tatar tarihinde derin iz bırakan ama doksanlı yıllara kadar gölgede kalan diğer bir şahıs, Ahmetsafa Devletyarov’tur. Fakil Safin’in *Sataşıp Atkan Tañ* adındaki trilojisi kendi içinde 1917 İnkılabından sonraki zor ve karmaşık dönem, iç Savaş, açlık, kolhozlaşma ve repressiya yıllarını sığdırmış. Üç romandan oluşan eserin, *Sakmar Yëğëtë* (“Sakmar Yiğiti”)’nde başkahraman Ahmetsafa’nın gençlik yılları, *Öyërme* (“Fırtına”)’de 1930-1937’li yıllar ve *Yalgız Terezelë Yort* (“Tek Pencere Ev”)’ta 1937-1938 yılların afetini kaleme alır. Siyasi ve ideolojik olayları konu eden çizgide İ. Stalin, A. Lepa, K. Abramov, S. Sayitgaliyev, M. Sultangaliyev gibi tarihi şahısların siyasi görüşleri, hâl ve hareketlerine yer verilir. Moskova yönetiminin yeni oluşan Tataristan Cumhuriyetine karşı yürüttüğü kirli politikası, parti toplantılarında alınan karar ve sunumlardan alıntılarla belgelenir. Yazar, kolhozlaşma sürecinde yaşanan haksızlıkları, özellikle 1921 yılı açlık afetinin gerçek nedenlerini de belgeler üzerinden gün ışığına çıkarmıştır.

Güçlü ve azimli bir karaktere sahip olan Ahmetsafa Devletyarov şahsında, binlerce kurban vererek kazanılan yeni dönemde Tatar milletinin acı kaderini değiştirmek isteyen, yalan ideolojiye inanan ve girdikleri yolun yanlış olduğunu geç fark eden millî komünistlerin trajedisi yansımaktadır. Eline silah alıp Bolşeviklerle aynı sırada savaşlara katılan ve sonra rejimin

kanlı değirmenine atılan asker kökenli yazar Şamil Usmanov'un karakteri üzerinden yazar şu fikirleri iletir:

“Suç mu? Var tabi ki. Biz inkılabı kör bir şekilde inandık. Biz tarihin doğal akışına karşı hareket etmeye bizzat katıldık, kan, meyyitler üzerinden yeni hayat kurmaya çalıştık. Bu, en büyük aptallıkmış. Ben bunu geç anladım, taş çuvala girince düşünmek için zaman var işte... Atalarımızın geleneklerine tükürüp kendimizce ahlak yaratmaya çalıştık, siyaset oluşturduk, dinsiz imansız bir kavme dönüştük. Bu olaylarda kendimizi suçsuz saymak, aklanmaya çalışmak büyük hatadır, Devletyarov. Bunların hepsi de bizim aklımız, bizim irademizle yapıldı. Bizim yetiştirdiğimiz bitkiler zehirli meyve verdi. Onları biz yemeyip de kim yiyecek!” (Safin, 2002: 517), der.

Romanda 1920 yılların edebiyat ve sanat meydanına yeni ayak basan ve yeni ideolojinin vaatlerine inanıp bu yola kendilerini feda eden Musa Celil, Hadi Taktaş, Şerif Kamal, Adel Kutuy, Kavi Necmi, Salih Seydeşev vs. pek çok Tatar sanatçısına da yer verilmiştir. Fakil Safin, bu sanatçıların siyasi görüşlerindeki zıtlıkları, pek çoğunun çeşitli yollardan dolaşarak eninde sonunda Sovyet siyasetini kabul etmelerine de değinir. Roman üzerine ayrıntılı inceleme yapan Daniye Zahidullina'nın ifadesine göre, “Dönem, kendisi meydana çıkardığı gençlerin kellesini alır, onları yok eder. Ayrı şahısların hayatı ve siyasi kaynaklar üzerinden yazar ülke tarihine kendi değerlendirmesini sunar, Bolşeviklerin yürüttüğü siyasetin geleceği olmayacağını, onun toplumu ve milleti paramparça edeceğini vurgular.” (Zahidullina, 2006: 71).

Stalin'in Repressiya Dönemi

Seksenli yılların sonuna doğru başlayan siyasi değişimlerin etkisinde bir kısım yazar, Stalin rejiminin haksızlıklarını gün ışığına çıkarma zamanı geldiğini anladı. Bu konu bizzat kendileri haksız şekilde Stalin'in hapsedhanelerine atılan sanatçının otobiyografik karakterdeki eserlerinde işlenir. İbrahim Salahov'un *Taygak Kiçüv* (“Kolıma Hikâyeleri”, 1989), Grigoriy Tavlin'in *Afet* (1996), Ayaz Giylecev'in *Yegöz, Bër Doga!* (“Haydi Bir Dual”, 1993) adındaki daha çok belgesel ağırlıklı eserlerinde, II. Dünya Savaşı sonrası tekrar başlatılan siyasi takip ve aydınları yok etme politikasının işlenişi ve sonuçlarıyla karşılaşırız. Bu anılarda Sovyet sistemini tenkit eden ve milletin menfaatlerini savunan aydın gençlerin hapsedhanelerde çektikleri baskı ve zulümler anlatılmıştır. Örneğin, Ayaz Giylecev'in *Yegöz, Bër Doga!* roman-anısında Kazan Üniversitesinde eğitim alan bir grup gencin hayat öyküsünde, o dönemde bu tür haksızlıklara maruz kalan binlerce insanın hayatı işlenir. “Sovyetlere karşı propaganda yürütmekte ve milliyetçilikle suçlanan”, 1950 yılının aralık ayında tutuklanan ve

yedi yıl hapis cezası verilen 22 yaşındaki Giylecev, Kazakistan bozkırında bulunan Sovyet esir kampına gönderilir. Binlerce “suçsuz suçlular” gibi, şiddetli baskılara, işkence ve açlığa maruz kalır, taş ve beton işlerinde çalıştırılır. İ. Salahov ve G. Tavlin gibi A. Gıylecev’in eserinde de totaliter rejime ayak uyduran ve kariyeri için namusunu satanlar, katiller veya resmî ideolojiyi kabul edemediğinden, haksızlığın önünde boyun eğmediğinden dolayı ömür boyu zulme, hapisane ve kamplarda çürümeye mahkûm edilen çeşitli milletlerden olan yüzlerce şahsın ibretlik hayat hikâyesini gözler önüne serer, onlar üzerinden Sovyet rejiminin gerçek yüzünü gösterir.

II. Dünya Savaşı (1941-1945)

Alman işgalcilerine karşı beş yıl süren ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan II. Dünya Savaşı’nı konu eden romanlar da tarihsel eserler içerisinde yer almaktadır. Hacim bakımından yazardan uzun bir zaman isteyen romanlar daha çok savaştan sonraki yıllarda yazılır. Bu alanda Abdurrahman Epselemov’un Sovyet askerinin kahramanlığını romantik yükselikte yansıtan *Altın Yıldız* (1948) ve *Gazinur* (1951), Ömer Beşirov’un sulh hayattaki insanların fedakârlığına yoğunlaşan *Namus* (1948), Mirsey Emir’in *Yalantav Kêşêlerê* (“Yalandağ İnsanları”, 1954) vs. adındaki eserler örnek oluşturur. Bildiğimiz üzere, savaşın başlaması sonucunda Sovyet edebiyatı gibi Tatar edebiyatı da içerik ve kahraman açısından güçlü değişim geçirir. İdeolojik talepler doğrultusunda yaratılan tek tip kahramanların yerini psikolojik derinlikle işlenmiş, millî renklerle çeşitlendirilmiş kahramanlar alır. Savaş konulu romanların kahramanı olağanüstü durumlar tasvir edilir, zafer ve özgürlük için kendine acımayan, bu kutsal yolda ölmeyi büyük bir şeref ve mutluluk olarak gören kahraman olarak karşımıza çıkar. Örneğin; A. Epselemov’un *Gazinur* romanında ana motif olarak Sovyetler Birliği kahramanı Gazinur Gafiyatullin’in (1913-1944) ölümsüz kahramanlığı – savaşçı arkadaşlarını ölümden korumak için düşmanın top mazgalını göğsüyle kaplayan kahramanlığı ele alınmıştır. Gerçek hayattan alınan karakter, yazarın hayal gücüyle yeni baştan yaratılmış: Kahramanlık destanlarındaki gibi kahramanlık yapmayı yaşamın anlamı ve tüm hayatının sonuç noktası olarak gören gerçek bir erkek (savaşçı) olarak tasvir edilmiştir. Diğer yazarlardan Ö. Beşirov ile M. Emir’in romanlarında savaş döneminin ikinci önemli kolu sayılan hizmet ve namus kültürleri ön plana çıkarılır. Hizmet, yaşamın anlamı ve mutluluğun kaynağı, diğer taraftan eser kahramanlarının iç güzelliğini ortaya çıkaracak estetik unsur olarak anlaşılır. Genç kuşakta vatanseverlik duygusu oluşturmak ve Sovyet insanının kahramanlığını yüceltmek amacıyla yazılan bu romanlar, egemen ideoloji içinde gerçek hayatı yansıtmakla birlikte yazarların öznel düşüncelerini ve estetik ideallerini de kendisinde barındırır.

Sonuç

XX. yüzyılın başlarında oluşmaya başlayan ve Sovyet ideolojisinin hâkim olduğu dönemde gelişen tarihsel roman türü, XX. yüzyılın sonunda belgesellik ve üslup bakımından büyük bir başarıya ulaşmıştır. Sovyet Dönemi edebiyatında tarihsellik eğilimi; Tataristan topraklarında olup biten 1887 yılındaki açlık, 1897 nüfus sayımı, 1905 Rus Devrimi, I. Dünya Savaşı, 1917 Şubat ve Ekim İhtilali, İç Savaş (1918-1920), II. Dünya Savaşı gibi konuları içerir ve daha çok toplumcu gerçekçilik prensiplerine uygun bir şekilde işlenmiştir. Fikir ve düşünce özgürlüğüne kavuşan yeni dönemde H. Atlasi, A. Battal Taymas, R. Fehretdin, G. Ehmerov, A. İshaki, M. Hudyakov vd. gibi şahısların Tatar tarihi üzerine yazılan eserlerinin yayımlanması, yazarların tarihî ufuklarını genişletti. Tatar Türklerinin mazi-deki Hun İmparatorluğu, Büyük Bulgar Devleti, İdil boyu Bulgar Devleti, Altın Orda, Kazan Hanlığı, Sibiryaya Hanlığı gibi kudretli tarihî dönemleri ve Kubrat Han, Atilla, Er Mamay, Uluğ Muhammet, Muhammet Emin, Kul Şerif, Süyümbike, Küçüm vd. gibi tarihe damga vuran hükümdarları sanatçının kalemiyle canlandırılıp halkımızın millî şuurunu güçlendirdi. Günümüz yazarları XVIII. yüzyılda yaşanan köylü ayaklanmaları hakkındaki belgeleri ve Batırşa, Seyit gibi önderleri, 1920'li yılların M. Sultangaliyev, A. Devletyarov gibi millî komünistlerini tozlu arşivlerden azat etti ve kendi yorumlarıyla geçmişin yeni bir tablosunu çizdi.

Yüzlerce yıl boyunca baskı altında tutulan Tatar halkının bin yıllık tarihi üzerine incelemeler günümüzde de durmaksızın devam etmekte, yeni belgeler ve gerçekler ortaya çıkarılmaktadır. Aynı zamanda, edebî tenkitte bu tür eserleri incelemenin çeşitli yöntemleri de gelişmektedir. İçerdiği konuları, yazarın edebî tarzı ve yorumları bakımından romanlar ilk kez Hesen Heyri tarafından birkaç başlık altına ayrılmıştı. Günümüz araştırmacılarından Haris Eşrefcanov, XX. yüzyılda kaleme alınan tüm tarihî romanları göz önünde bulundurarak, onların türünü daha da genişletir ve şöyle bir sınıflandırma ortaya konuldu: Tarihî inkılabi roman (A. İbrahimov *Běžnëñ Könnër*, K. Necmi *Yazgı Ciller*), tarihî psikolojik roman (F. Hüsnü *Ceyvle Këşë Sukmagı*, F. Latıyfi *Hiyenet*), tarihî biyografik roman (E. Fevzi *Tukay*, Ş. Mannur *Musa*, A. Rasih *Yamaşev*, R. Muhammediyev *Sirat Köprüsü*), tarihî romantik roman (M. Hebibullin *İtël Suvi Aka Torur*), tarihî maceralı/serüven roman (M. Hebibullin *Kubrat Han*, *İlçëge Üläm Yık*, *Şaytan Kalası*, *Söyëmbike Hanbike hem İvan Grozny*), roman anı (İ. Salahov *Kolıma Hikeyelerë*), tarihî siyasi roman (C. Rehimov *Batırşa*, V. İmamov *Seyit Batır*, *Tatarlar Pugaçyov Yavında*), tarihî roman epopeye (İ. Gazi *Onıtılmas Yıllar*, N. Fettah *Sızgıra Torgan Uklar*) (Eşrefcanov, 1998: 154-159). Bu sınıflandırmada yer almayan tarihî romanlardan M.

Emirhanov'un tarihî eserlerini romantik roman, F. Bayramova'nın *Küçüm Han* eserini tarihî siyasi roman, F. Safin'in biyografî unsurları yoğun olan *Sataşıp Atkan Tañ'ı* tarihî roman-epopeye olarak tanımlamak mümkündür. Zaman ilerledikçe, tarihî romanın türleri ve tarihsellik bakımından içerdiği konuları da gelişmektedir. Bunu gelecek zaman gösterecektir.

Kaynakça

- Abdullina, D. (2017). "Kavi Necmi". *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Sigöz Tomda. 5.Tom. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 128-139.
- Batulla (1992). *Söyembike: Roman-Kıyssa*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 415 b.
- Bayramova, F. (2016). *Küçüm Han*. Konya: Kümen Yayınları, 355.
- Çakmak, C. (2018). "Fatih Kerimî'nin Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student ve Nuretdin Hoca Hikâyelerinde Ele Alınan Sosyal Temalar", *Gazi Türkiyat Bahar*, 22, 39-54.
- Çakmak, C. (2019). "Fatih Kerimî'nin 'Ondan Bundan' Adlı Eserinin Fikri Yapısı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 12, 66, 36-46.
- Demirkaya, A. E. (2016). "Mehmüt Galev'in "Möhacirler" Adlı Romanından Hareketle Göçün Türkiye'ye Yerleşen Tatar Toplumunu Üzerindeki Etkisi". *Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat Ve Toplum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016 Bildiriler Kitabı*, 2. Cilt, Bartın Üniversitesi Yayınları, 171-182.
- Ėdiplerëbëz: Biobibliografik Bëleşmelëk: 2 Tomda: 2.Tom (2009). (Töz.: R. Davtov, R. Rahmani). Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 735 b.
- Emirhan, R. (1995). Galimnerneñ Galimë /Fehretdin, R. *Kazan Hanları*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 6-36.
- Emirhanov, M. (2008). Ürbet Haneke Gıyşkı./İ Kılğan Doğam Minem: Roman, Povest'.-Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 7-276.
- Emirhanov, M. (2018). *Oluğ Mōğemmed: Romannar*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 429 b.
- Eşrefcanov, H. (1998). Tamırız-Tarihta. *Kazan Utları jurnalı*, No 2, 146-159.
- Eşrefcanov, H. (2000). *Tarihka Edebî Seyehet*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 254 b.
- Fehretdin, R. (1995). *Kazan Hanları*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 189 b.
- Fehretdinov, R. (2015). *Tatar Tarihi*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 221 b.
- Fettah, N. (1972). Tarih Bitlerën Aktarganda. *Kazan Utları jurnalı*, No 3, 170-175.
- Fettah, N. (1980). *İtël Suvı Aka Torur: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 399 b.
- Fettah, N. (1984). *Sızgıra Torgan Uklar: Tarihi Roman*. 1. Kitap. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 344 b.
- Fettah, N. (1984). *Sızgıra Torgan Uklar: Tarihi Roman*. 2. Kitap. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 432 b.
- Gazi, İ. (1967). *Saylanma Eserler: 2 Tomda*. 2. Tom. Roman. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 396 b.

- Giyleceev, A. (1997). *Yegéz Běr Doga!:Roman-Hatire*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 448 b.
- Golden, P. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev. Osman Karatay). Ankara: KaraM Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar* (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenga Yayınları.
- Hatipov, F. (2001). “Nurihan Fettah.” *Tatar Edebiyatı Tarihi. Altı Tomda. 6. Tom. 1960-1990 Yıllar Edebiyatı*. Kazan: Rannur Neşriyatı,172-184.
- Hatipov, F. (1985). Ütkenner Aşa Kileçekke, *Kazan Utları Jurnalı*, No 11, 180-188.
- Hayri, H. (1979). “Yazuçı Hem Tormış.” *Edebiyat Teorisesé, Edebî Hereket Meseleleré*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı.
- Hebibullin, M. (1985). *Kubrat Han: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 375 b.
- Hebibullin, M. (1991). *İlçäge Üläm Yuk: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 384 b.
- Hebibullin, M. (1996). *Söyembike Hanbike hem İvan Grozny: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 512 b.
- Hebibullin, M. (2019). *Atilla: Tarihi Roman*. Kazan: Baygış Neşriyatı, 591 b.
- Hösnî, F. (1963). *Utızınçı Yıl: roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 395 b.
- Hucin, F. (2002). Ul – Tarihiç-Galim De. *Meydan jurnalı*, No 6, 21-30.
- Hudyakov, M. (2009). *Kazan Hanlığı Tarihi* (Çev. A. İshaki, Haz. İ. Kamalov). Ankara: TDK Yayınları.
- Husainov, G. (1984), Batırşanıñ Patşaga Yazgan Hatı /*Tatar Edebiyatı Tarihi*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 1. Tom, 411-419.
- Husnutdinova, L. (2003). *Sovremenniy Tatarskiy İstoriçeskiy Roman (Problemi Poetiki)*. Avtořef. Diss. Kand. Filol. Nauk. Kazan: Kazanskiy Gos. Universitet.
- İbrahimov A. (1960). *Edebiyat Meseleleré*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı
- İmamov, V. (2001). *Utlı Dala: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 432 b.
- İmamov, V.(1994). *Seyët Batur: Tarihi Roman, Tarihi Oçerk*. Çallı: KamAZ Neşriyatı, 512 b.
- İshakov, D. (1993). *Vvedeniye v İstoriçeskuyu Demografiyu Volgo-Uralskih Tatar*. Kazan: Tatar. Knijn. İzdatelstvo.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Kerimullin, E. (2007). Tatar Tarihına Kilgen Edip/Hebibullin M. *Han Onıgı Hansöyer*.-Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 245-254.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. 2. Bs. Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- Muhammedi, R. (1993). *Sırat Köprüsü-Sultan Galiyev* (Çev. Mustafa Öner). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Muhammedinov, R. (2000). “Bolşevizm, Milli Komünizm ve M. Sultan Galiyev Fenomeni”, *Türkler* (Nşr. Hasan Celal Güzel vd.) Ankara, XVIII, 843-847.

- Musin, F. (1999). Milli Yañarış Yulında. *Miras jurnalı*, No. 8, 79-85.
- Musin, F. (2001). Proza/ *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Altı Tomda. 6 Tom. 60-90 Yıllar Edebiyatı. Kazan: Rannur Neşriyatı, 49-96.
- Neagoe, M. (1994). *Üç Bozkırlı*. 2. Bs. (Çev. Müstecip Ülküsal). İstanbul: Burak Yayınevi.
- Öner, M. (2008). “Tatarlarda Aydınlanma Hareketi ve Sultangaliyev”. *Ahmet B.Ercilasun Armağanı* (Ed. Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Rehimov, C. (1992). *Batırşa: Tarihi Roman*. Kazan: Tatar, Kitap Neşriyatı, 460 b.
- Remiyeva, İ. (2009). *Rus, Tatar hem Törék Edebiyatlarında Hanbike Söyembike Obrazı*: Monografiya, Kazan: Tarih İnstitutı Neşriyatı, 243 b.
- Safin, F. (2003). *Sataşıp Atkan Tañ: Roman-Trilogiya*. Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 527 b.
- Segdi, G. (1925), Sigöz Yıl Ğçende Tatar Edebiyatı, *Kızıl Tatarstan Gazetası*, No 192.
- Tatar Edebiyatı Tarihi*, Sigöz Tomda. 2. Tom (2014), XV-XVIII Gasırlar.- Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı.
- Tatarskiy Ğntsiklpedičeskiy Slovar’* (1999), Kazan: İnstitut Tatarsloy Ğntsiklopedi
- Türk, A. T. (2014). *Nurihan Fettah’ın Sızgıra Torgan Uklar Romanı Üzerine Dil İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk, A. T. (2019). “Köklerin Peşinde Bir Tatar Yazar: Nurihan Fettah” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 139-155.
- Urmançe, F. (2002). Meñ Yarım Yıl Ğlök, *Kazan Utları Jurnalı*, No. 7, 149-153.
- Yapıcı, N. (2018). *Alimcan İbrahimov’un Romanı Ademler Üzerine Dil İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zahidullina, D. (2006). *Yaña Dulkında* (1980-2000 Yıllar Tatar Prozasında Traditsiyeler Hem Yañalık). Kazan: Megarif, 255 b.
- Zaripova Çetin, Ç. (2006), Tatar Edebiyatının Gelişimi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 138-151.
- Zaripova Çetin, Ç. (2018). “XX. Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı” *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zaripova Çetin, Ç. (2020) *Ādemler*: (Araştırma, İnceleme, Metin). Ankara: Bengü Yayınları.
- Zaripova Çetin, Ç. (2020). “Tatar Yazar Nurihan Fettah’ın Tarih Konulu Eserleri Üzerine”. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 341-354.

Extended Summary

Substantial social changes that emerged in all aspects of society after the collapse of the Soviet Union also accelerated the development of national consciousness among the Kazan Tatars. The struggle started by the Tatar people for national independence represents a new spirit for literature and increases the creative power and courage of the authors of the information era. Tatar literature, which is freed from the method of social realism that has kept it under pressure for seventy years and gains freedom in the world of philosophy, experiences incredible changes within a very short time: Various literary movements and trends, new literary genres and methods of portrayal gain power. The empowerment of the trend of historicity which is the most effective factor in the formation of the consciousness of a national identity is an indicator of the fact that Tatar literature has reached the apex.

Considering the development of the Tatar historical novel has almost never been investigated as a whole in Turkey until now, in our study, information is provided on the formation of the Tatar historical novel, the research status of this genre, authors working on the topic of historicity and their novels. Tatar historical novels published in the 20th century and the early 21st century are presented based on the periods they represent and the historical events they reflect.

The first works on Tatar history that used to be “told” with the words of authors with Russian origin until then are started in the second half of the 19th century by the great scientist Şihabetdin Märcani (1818-1889), and the foundations of the field of new-age history were set. The journey of Märcani was continued by another scholar, Rizaetdin Fehretdin (1859-1936). His famous biobibliographical historical books named *Asar* (Traces, 1900-1908) consisting of a few volumes and his historical works written on the İdil (Volga) Bulgar Khanate, the Golden Horde, the Kazan, Qasim and Siberia Khanates are valuable treasures that contain the most significant knowledge of the history of Tatars and other Turkic peoples. *Bulgar History* (1909) and *Kazan History* (1910) by Gaynetdin Ehmerov, who conducted studies of ethnography and archeology on Tatar history, and the history-focused works (1911-1914) of Hadi Atlasi (1876-1938) such as *Siberian History*, *Kazan Khanate* and *Söyembikä* are also highly valuable scientific sources that strengthen the development of the branch of 20th century national history.

The first historical novel in early 20th century Tatar literature is written by Galimdzhan Ibragimov. The novel *Bizim Günler* (Days of Ours) constituting the first volume of the three-volume series that is designed to be named *Hayat Dalgaları* (Waves of Life) is completed in the year 1914. In the history of Tatar literature, this novel has a place as a work that reflects the opinions and work of various political parties forming in the Russian Revolution Era in the period of 1905-1907 very broadly and assesses historical events masterfully.

Nevertheless, the trend of historicity in the period of the Soviet ideology was limited to works discussing revolutions and wars happening in the 20th century. It included topics such as the famine of 1887, the census in 1897, the Russian Revolution, World War I, the February and October revolutions, the Civil War

(1918-1920) and World War II which took place in the lands of Tatarstan were depicted in a way appropriate rather for the principles of social realism.

The openness and democratic developments that took place in history as “Khrushchev leniency” in the society of the 60’s after the death of Stalin alleviated the ideological pressures on literature and arts to some extent. The start of excavation work on the ancient lands where our Bulgar ancestors lived direct people of letters to new searches. The doors of the new process are firstly opened by the novel of Nurihan Fettah named *İtël Suvı Aka Torur* (The Water of River Volga Flows, 1969). Authors such as Mösegiyt Hebibullin, Batulla, Cemil Rehimov, Vahit Imamov, Fevziye Beyremova and Marat Emirxanov later joined this movement and they continued their work in novel genre that allowed the opportunity to reflect historical events in society in a broad and comprehensive sense.

The publication of works written on Tatar history by H. Atlasi, A. Battal Taymas, R. Fehretdin, G. Ehmerov, A. Ishaki and M. Khudyakov etc. in the period that achieved freedom of expression and thought expanded the historical horizons of writers. The mighty historical periods of the Tatar Turks in the past such as the Hun Empire, Old Great Bulgaria, Volga Bulgaria, Golden Horde, Kazan Khanate and Siberian Khanate and their leaders that made their mark in history including Kubrat, Attila, Er Mamay, Ulug Muhammet, Muhammet Emin, Kul Sharif, Söyembikä and Kuchum were brought alive with the penmanship of the authors, as well as strengthening the national consciousness of our people. Today’s authors free the documents about villager uprisings experienced in the 18th century, leaders like Batırşa and Seyit and the national communists of 1920’s like M. Sultangaliyev and A. Devletyarov from dusty archives and paint a new picture of the past with their own interpretations.

Meanwhile, various methods of examining such works have also developed in the field of literary criticism. Novels have been divided under a few titles for the first time by Hesen Heyri by topics, the literary style of the author and their interpretations. Among the scholars of today, Haris Eşrefcanov provides the following classification by considering all historical novels written in the 20th century: Historical revolutionary novel, historical romantic novel, historical adventure novel, historical political novel. As time passes, the sub-genres of the historical novel and its topics in the context of historicity also develop. Only time will tell what happens next.

